

מאמרי הגות וצפונות בפרד"ס התורה בעצמה הפרשה

מאת
משה בכמה"ר עזרא בצרי

שנת התשפ"ג

פרשת וילך

'שובה ישראל... וצדיקים ילכו במ'

הפרשה שלנו 'וילך משה'¹ היא הקצרה ביותר בתורה, ובה ל' פסוקים בלבד.²

הרמז לכך באות ל' שבת יבת וילך, וכמו האות האחרונה שבמצוה המוזכרת בה, מצות הקהל, להקהיל את העם כל שבע שנים, והמלך קורא בפניהם בחג הסוכות במוצאי שנת השמיטה את כל חומש דברים.

ובדומה לפרשה הקודמת שהיו ארבעים פסוקים כהאות האחרונה בשמה נצבים - ס' פסוקים.

כשהן מחוברות יחד הן שבעים פסוקים כמנין אדני"ה. ומעניין שלא נתנו לנו סימן בסוף הפרשה למנין שלושים הפסוקים שבפרשה לבד, אלא החשיבוה ונתנו לה סימן רק בצירופה עם פרשת נצבים.

לפרשת וילך גם אין למעשה הפטרה משל עצמה. אם קוראים אותה ביחד עם פרשת נצבים מפטירים בהפטרה של פרשת נצבים, ואם קוראים אותה בפני עצמה, היא חלה בשבת שובה ואז קוראים את הפטרת "שובה ישראל". וכנראה שהסיבה לכך משום שלרוב קטנותה לא החשיבוה

¹ להיכן הלך? עיין 'אור החיים'.

² פְּרַשְׁת וַיֵּלֶךְ היא פרשת השבוע התשיעית בספר דברים.

לפי החלוקה לפרקים, היא מתחילה בפרק ל"א, פסוק א' ומסתיימת באותו פרק בפסוק ל'. ומכאן גם כן קשר לל' הפסוקים שבה, וכן נקראת אחרי הפרשה שבה היתה ל' רבתי.

בשנים שבהן אין שבת בין יום הכיפורים לסוכות, קוראים את פרשת וילך ביחד עם פרשת נצבים בשבת שלפני ראש השנה. בשאר השנים קוראים אותה בשבת שבין ראש השנה ליום הכיפורים, היא שבת שובה. מסיבה זו, בשנים מסוג: הכז, השא, זחא והחא, לא קוראים כלל את פרשת וילך, וכנגדן בשנים מסוג: גכה, בשה, בחג ובחה קוראים אותה פעמיים.

כחלק מרצף הפרשיות ניצבים-וילך-האזינו-וזאת הברכה, החותמות את ספר דברים ואת התורה כולה, מתמקדת פרשת וילך בהעברת הנהגת העם ממשה רבנו ליהושע בן נון. בתחילה מודיע משה לעם שיהושע יחליף אותו ומעודד את העם לקראת האתגרים העומדים לפניהם בכיבוש ארץ ישראל. אחר כך קורא משה ליהושע ומעודד גם אותו בברכת "חזק ואמץ".

מכאן פונה משה לעסוק בכתיבת התורה ובשמירתה. הוא כותב את התורה (הפרשנים חלוקים בשאלה אילו חלקים ממנה) ומוסר אותה למשמרת לכוהנים. הוא מצווה את העם לערוך פעם בשבע שנים מעמד הקהל, שבו יתכנסו האנשים, הנשים והטף ויקראו את התורה.

הקדוש ברוך הוא קורא למשה וליהושע לאוהל מועד. שם הוא מודיע למשה את העתיד לקרות לאחר מותו: העם יחטא ובעקבות כך יבואו עליו צרות. כדי להכין את העם לכך נמסרת להם שירת האזינו. משה מכנס שוב את כל העם וקורא באזניהם את השירה, שתוכנה יפורט בפרשה הבאה, פרשת האזינו.

הפסוקים בפרשה מאוגדים בשתי פרשיות פתוחות ועוד אחת סתומה. הפרשה מכילה שני סדרים, כאשר הפרשה מתחילה באמצע סדר ומסתיימת בסוף סדר, וזאת בניגוד לכך שהיא מתחילה בתחילת פרק ומסתיימת בסוף פרק לפי החלוקה לפרקים.

השבת בה קוראים את פרשת וילך יכולה לחול בארבעה תאריכים שונים:

יחד עם פרשת ניצבים בשנת גכה ושנת בשה, שנת בחה ושנת זשה - בכ"ג באלול.

שנת בחג ושנת זשג, שנת זחג ושנת השג - בכ"ה באלול.

ובנפרד בשנת גכה ושנת גכז - בה' בתשרי, ובשנת בחג ושנת בשה, שנת בחה ושנת בשז - בו' בתשרי.

לפי מנהג אחד המוזכר בקונטרס פוזנא, מפטירים "דרשו" בשבת שובה. ובנוסף איטליה, נוהגים להפטיר בספר ישעיהו נה, ו עד פרק נו, פסוק ח ("דרשו ה' בהמצאו") בשבת נצבים-וילך (שכשהן מחוברות, תמיד נקראות בשבת קודם ראש השנה), ואילו בוילך לבד (שתמיד נקראת בשבת שבין ראש השנה ליום כיפור) מפטירים "שובה ישראל".

בפני עצמה, כי בשנים רבות היא מחוברת לפרשת נצבים, וממילא סך מנין פרשות התורה כדברי הזהר³, ג"ן פרשות ולא נ"ד כמקובל אצלנו.⁴

שתי המצוות האחרונות הנמצאות בפרשת וילך נכתבו אחרונות, ומהוות מעין ניסיון למנוע את הפורענות העתידה המוזכרת בה.

מצוות כתיבת ספר התורה מהווה מצווה פרטית שמזכירה לנו שהתורה צריכה להיות קרובה לכל אחד ואחד, כדי שזכור תמיד לשמרה. מנגד, מצוות הקהל היא מצווה כללית לאסוף את כל העם פעם בשבע שנים ולקרוא באוזניהם את התורה. זוהי מצווה ציבורית. הן המצווה הפרטית "והגית בו יומם ולילה", הן המצווה הכללית פעם בשבע שנים, נועדו לאותה מטרה – מניעת החטאים מעם ישראל.

שפע ברכות

בסיום הפרשה אומר משה רבינו עליו השלום:⁵

"הִקְהִילוּ אֵלַי אֶת כָּל זִקְנֵי שְׁבֵטֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם וְאִדְבְּרָה בְּאָזְנֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָעִידָה בָּם אֶת הַשְּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. כִּי יִדְעֵתִי אַחֲרַי מוֹתִי כִּי הִשְׁחַת תִּשְׁחַתּוּן וְסָרְתֶם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם וְקִרְאת אֶתְכֶם הִרְעָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים כִּי תַעֲשׂוּ אֶת הָרַע בְּעֵינַי ה' לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם. וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּאָזְנֵי כָל קְהַל יִשְׂרָאֵל אֶת דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת עַד תָּמָס."

במילים: 'בעיני ה' להכעיסו במעשה' - סופי תיבות שם הוי"ה כסדר.

ולכאורה היה צריך להיות כאן שם הוי"ה בהיפוך, המורה על דין, ולא כסדר המורה על רחמים.

וביאר הרב שמעון בן יעקב זצ"ל,⁶ שהרשעים מהפכים את מידת הרחמים למידת הדין, ואפילו מידת הרחמים הסכימה להענישם. ואנחנו מובטחים שישראל יעשו תשובה ויגאלו מיד ככתוב בפרשת נצבים.

בדרך אחרת אפשר לבאר, שאדרבה, לכך נכתב כאן שם הוי"ה כסדר כדי למתק את המצב בו ידרוש הדין את שלו, וכדי להקל מעליהם את הקושי. וכמו שבדומה לכך בתוכחה, בצ"ח הקללות

³ תיקוני זוהר דף לח, א.

⁴ כתב מהרח"ו, בזוהר ויקהל רו, ב כתוב ג"ן פרשיות, ולא מצאתי לזה תירוץ, שהרי נ"ד הן, לולי שנאמר כמו שאמרו חז"ל שפרשת ויחי סתומה, ואינה פרשה בפני עצמה ואינה עולה בשם, וכוונת חז"ל לומר שאינה נמנית בכלל הפרשיות וזוהי סתימתה.

ומהר"ש אבוהב תירץ שפרשת וזאת הברכה נקראת בשמחת תורה שהוא יום טוב, וג"ן פרשיות קוראים בשבתות השנה. (שם הגדולים קונטרס אחרון מערכת ג' אות טל).

וה'פרי צדיק' כתב (חנוכה אות א) שפרשת 'וזאת הברכה' אינה נחשבת, כי משם התחילה הופעת והארת התורה שבעל פה של משה רבינו, ועל כן אינה נקראת בשבת אלא רק ביום טוב.

ומהר"ם זכות תירץ, שפרשות 'נצבים וילך' לרוב מחוברות ונחשבות לפרשה אחת. והחיד"א (ב'דבש לפי' מערכת פ') תירץ שהפרשות 'תרומה תצוה' חשובות כאחת לכבוד משה רבינו, שלא נזכר שמו בפרשת תצוה, ופרשת תצוה כטפלה לפרשת תרומה ששם נזכר שמו.

וסוד מספר ג"ן הוא כנגד ז"ך אותיות התורה בצירוף שם הוי"ה. (גיליון זוהר ויקהל רו, ב).
⁵ דברים לא, כח-ל.

⁶ מחבר הספר 'משיב דבר' והיה חותם שמו תמיד משי"ב. היה שכנינו הטוב, עד שעבר לעיר ביתר. היה מביא לנו כל שבוע דף אחד מחידושי הנחמדים על הפרשה, ועסק שנים רבות בחינוך ילדי ישראל ובחורי חמד לתורה ולטעת בהם יראת שמים טהורה, ומשנן עמם פסוקים ומימרות חשובות שיחרטו ויחקקו בלבותם. היה בעל יסורים, ויחד עם זאת תוגתו בלבד וצהלתו בפניו. היה רגיל לומר, 'שובה' – אותיות בוש, שעל ידי שאדם בוש בחטאיו שב אל ה'. תנצב"ה, ויהי זכרו ברוך!

שבפרשת 'כי תבוא' יש תרע"ו אותיות⁷ והוא כמנין תיבת רעו"ת בקללות, וכנגדן יש 26 הוי"ו"ת להגן עליהם, ולהצילם מה'רעות רבות וצרות'.⁸ וזהו שכתוב: 'רעות רבות לצדיק ומכלם יצילנו ה' - שם הוי"ו"ה המגן עליהם.

למרות הקללות הרבות שקראנו, משה רבינו מעודד אותנו באמרו שלמרות הכל אנו נצבים היום על עמדנו, וידוע שמרובה מידה טובה ממידת פורענות פי חמש מאות, ואם כן יש לנו כאן שפע של ברכות.

אחרית הימים - ביאור למסורה על ד' פעמים "וקראת"

כתב 'בעל הטורים' על המילים: 'הרעה באחרית הימים' ראשי תיבות עולה בגימטריה גוג.

וקראת ד' במסורה - 'וקראת אתכם הרעה', 'וקראת שמו ישמעאל',¹⁰ 'וקראת שמו עמנואל',¹¹ 'וקראת ישועה חומותיך'.¹²

כשתקרא אתכם הרעה וקראת ישמעאל, שתתפלל לאל שישמע אליך ושיהיה עמנו, ותשוב אליו בתשובה אז 'וקראת ישועה חומותיך'.

ובבראשית שם ביאר 'בעל הטורים' מסורה זו באופן אחר, שעל ידי קריאת ישמעאל 'קראת הרעה', אבל על ידי קריאת עמנואל 'וקראת ישועה חומותיך'.

שני הפירושים הללו משקפים יפה את מצבנו העדין בתקופתנו מול בני ישמעאל.

ואפשר להוסיף שיש חילוק בין משמעות תיבת 'וקראת' בשלושת המקומות האחרים לבין הפסוק שלנו. שם הוא מלשון קריאה, ואילו אצלנו פשט הכתוב מורה על משמעות מקרה. אלא שכאן מתעורר קושי שהרי בדרך כלל במשמעות דבר מאורע שהודמן משתמשים בשורש 'קרה' בה' ואילו השורש קריאה בא' הוא במשמעות קריאה, הכרזה או זימון.

וכך הוא ברוב המקומות. וכאן נראה קישור מעניין בין ארבעת הפסוקים הללו, שכאשר יקרה מה שיקרה לכם באחרית הימים, אז תקראו אל ה' ויענה לכם, ולציון שני המובנים יחד במשמעות

⁷ כתב ה'ענף יוסף' בשם ה'חות יאיר' פירוש נפלא על דברי הגמרא בשבת קיט, ב: 'כל המבזה תלמיד חכם אין לו תרופה למכתו', שיבואר על פי מה שכתב האריז"ל, שיש בתוכחה תרע"ו אותיות, וכנגדן יזכר כ"ו פעמים שם הוי"ו"ה ברוך הוא העולה כ"ו. וכ"ו פעמים כ"ו עולה תרע"ו והם ממתקין את הקללות.

והטעם לצי"ח קללות כנגד מלקות שלמטה שהם ארבעים, ומלקות של מעלה ששים, כמובא שהביאוהו למלאך מט"ט והכוהו שיתין פולסין דנורא, (ששים שוטים של אש. חגיגה טו, א), שהוא מלקות של מעלה. ו'אתו רבנן ובצרי חדא', באו חכמים וביארו שכוונת הכתוב למספר הסוכם לארבעים, ופחתו אחת ממלקות של מטה, ויתמעט גם כן אחת ממלקות של מעלה, וביחד הם צ"ח, נ"ט ממלקות של מעלה ול"ט ממלקות של מטה.

ואמרו במסכת מכות (כב, ב) שיש בבליים טפשים הקמים מלפני ספר תורה, ואינם קמים מפני אדם גדול, שבתורה כתוב (דברים כה, ג) 'ארבעים יכנו' ובאו רבותינו ופחתו אחת, ולפי זה המבזה תלמיד חכם ואומר מה מועילים לי רבותינו, אינו ראוי לקבל מה שהקילו חכמינו זכרונם לברכה, ופחתו למלקות אחת, והרי הגיעו לו מאה קללות, נגד ארבעים מלקות שלימות שלמטה וששים שלמעלה, ואתן ששים לא הומתקו בשם הקדוש ברוך הוא, ואם כן אין תרופה למכתו.

וכבר העירו על כך שאמנם צריך עיון, שהרי יש שם כשמונה מאות מילים ובדאי הרבה מתרע"ו אותיות. ועיין עוד לגאון רבי חיים פלאג'י ב'הכתוב לחיים' על הפסוק בתהלים לד, כ: 'רבות רעות צדיק ומכלם יצילנו ה''. וכבר החיד"א עמד על קושיא זו, ועיין 'ניצוצי שמשון' שחישב מה מונים בכלל ומה לא ולפי זה הכל מיושב.

⁸ כמו שכתוב בפרק לא בפסוקים יז וכא.

⁹ תהלים לד, כ.

¹⁰ בראשית טז, יא.

¹¹ ישעיה ז, יד.

¹² ישעיה ס, יח הפטרת פרשת כי תבוא.

כפולה ציין זאת הכתוב בא' ולא בה'. בזוהר מבואר בכמה מקומות,¹³ ש'אחרית' אינה רק עיתוי של זמן, אלא רומזת לשכינת עוזנו ותפארתנו, ספירת המלכות,¹⁴ הנקראת 'אחרית' של ששת הימים שמעליה, כלומר, של ששת הספירות הקודמות לה הנקראות 'ימים',¹⁵ והיא עשירית לכלל הדרגות שמעליה. והכוונה למצב בו נמצאת השכינה לפי מעשי בני אדם, שכאשר יתקנו מעשיהם אזי תקום מעפרה, ותאיר לכל דרי הארץ בהארת פנים במצב מתוקן.

אם נחפש כמה פעמים מוזכר המושג 'אחרית הימים' במקרא, נמצא כי יש ארבע הופעות בלבד בתורה, ובצורה של ב' תחילית 'באחרית הימים' בלבד, ועוד תשע בנ"ך, וביחד הם 13 כמנין אהב"ה וכמנין אח"ד. והדבר תואם לכך שהיא קשורה הן למספר ארבע, הן למספר שבע, והן למספר עשר.

ונשים לב לארבע המקומות שבהם הוזכרו בתורה:

הפעם הראשונה כשיעקב אבינו בירך את בניו הסתלקותו ורצה לגלות להם את הקץ ונסתלקה השכינה ממנו,¹⁶ כמו שכתוב בסוף חומש בראשית:¹⁷

"וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בְּנָיו וַיֹּאמֶר הֲאֶסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֲתֶכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים."

הפעם השניה אצל בלעם:¹⁸ **"וַיַּעַתָּה הַנְּבִי הוֹלֵךְ לְעַמִּי לְכָה אֵינְעֶצֶךָ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָעַם הַזֶּה לְעַמְּךָ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים."**

הפעם השלישית בתחילת החומש בפרשת ואתחנן:¹⁹

"בְּצַר לָךְ וּמְצָאוֹךָ פֶּלַח הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים וְשָׁבְתָ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלוֹ."

והפעם האחרונה בפרשה שלנו:²⁰

"כִּי יִדְעָתִי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי הִשְׁחַת פִּשְׁתְּחוֹן וְסִרְתָּם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֲתֶכֶם וְקִרְאת אֲתֶכֶם הָרְעָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים כִּי תַעֲשׂוּ אֵת הָרַע בְּעֵינַי ה' לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יַדְיֶכֶם."

¹³ ח"ב קפט, ב. וח"ג ער, א. וכן ב'שערי אורה' בשער הראשון הספירה העשירית. ולכן הימים בה' הידיעה, ואם הכוונה רק לזמן לכאורה היה צריך לומר אחרית ימים, כמו 'עד אחרית שנה' (דברים יא, יב). ועיין עוד בפירוש הש"ך שמות ג, ז.

¹⁴ 'קהלת יעקב' - ערך אחרית: אחרית גימטריא בינה דאצילות וי"א אותיות, וגם המלכות נקרא אחרית שהוא אחרית האצילות וסוף הבניין, וזה סוד 'מגיד מראשית אחרית' בסוד הוי"ה יסד ארץ. אחרית הימים נקרא גם כן מלכות שהוא אחרית שבע ימי הבניין. עיין שם עוד בהמשך דבריו. והרמ"ק כתב ב'פרדס רמונים' שער כג פרק א:

"אחרית נקרא הבינה, כי היא אחרית הכל בסוד היוכל, וזו היא אחרית הנזכרת בספר יצירה. ויש אחרית אחרת והוא אחרית הימים והוא המלכות בהיותה נכללת עם כל חייליה רעים וטובים. וכן פירשו בתיקונים שהיא אחרית לחכמה עלאה, וזהו 'מגיד מראשית אחרית' (ישעיהו מו, י) שהחכמה נקראת 'ראשית'. וכן בזוהר (תצא קפט וקל) פירש רבי חייא ז"ל, 'אחרית הימים' איהו אילנא כולא מראשיה ועד סופיה, דאיהו אילנא דטוב ורע וכו'. ושם הכונה על השכינה כמבואר שם. ובזהר אחרי מות (סה) פירש הרשב"י עליו השלום, כי עת עלות השחר נקרא 'אחרית ים' פירוש, אחרי זמן המלכות הנקראת י"ם. ותחלת זמנה הוא מחצות הלילה ואילך, ואחריתה היא בסוף הלילה כעלות השחר".

¹⁵ זוהר ח"ב קצ, א.

¹⁶ דעת זקנים מבעלי התוספות על בראשית מט, א: "האספו ואגידה לכם... ושמעתי באחרית הימים של הקב"ה, דהיינו בסוף חמשת אלפים, ובקש יעקב לגלות הקץ ונסתלקה ממנו שכינה, ותמה ואמר למה אלו אין ראויים לגלות להן הקץ, והלא אין בהם חטא כלומר, אין בכל שמות השבטים לא חי"ת ולא טי"ת, השיבו רוח הקדש גם אין בכל אותיות שמות השבטים לא קו"ף ולא צד"י, אם כן אינן ראויין לגלות הקץ".

¹⁷ מט, א.

¹⁸ במדבר כד, יד.

¹⁹ דברים ד, ל. וזו הקריאה שקוראים בתשעה באב.

²⁰ דברים לא, כט.

הרמב"ן מפרש שהכוונה לימות המשיח. אמנם נראה מלשון הפסוק כי מדובר לפני התגלות המשיח, כי מדובר על הרעה שתפקוד אותם כאשר יסורו מן הדרך הטובה ב'עקבתא דמשיחא', ולפני 'אתחלתא דגאולה'.

ואולי ישנה תקופה ששני הדברים משמשים יחד בערכוב כמו שנראה עתה, שמצד אחד התחיל הליך של קבוץ גלויות שקראנו עליו בסוף פרשת נצבים,²¹ ומצד שני עדיין אנחנו מצפים לישועה ולגילוי כבוד מלכותו יתברך. מצד אחד ישנה תנועה גדולה של תשובה, ומצד שני יש התבוללות קשה ועם ישראל לא גדל והתרבה מאז השואה.

כנראה ישנו תהליך שמתחיל ומתפתח בהתאם להתנהגות העם. לאחר השואה כששבעו מסאת הסבל והיסורים היתה הזדמנות לפעמי משיח, אולם תוך כדי ההליך היו נסיגות, כי לא התאגדו מספיק סביב הרצון להתגלות כבוד ה'. זה בכה וזה בכה. וכך אור וחושך משמשים יחד, וכך אנו עדים לגילויי חיבה גדולים ועצומים מאתו יתברך, כפי שהיה במלחמת ששת הימים ובמלחמת המפרץ, וסופגים גם חבטות כמו שהיה במלחמת יום הכיפורים ומאז האינתיפאדה, והחזרת חבל קטיף.

יש דברים ותחומים שאפשר לומר עליהם שהם בבחינת 'אכשור דרא', כמו בתחום הנקיון והאפשרות לקיום מצוות בדקדוק ובהידור רב,²² ויש מאידך ריבוי חוצפה ועזות כלפי שמיא, וכלפי מי שגדול ממנו, וירידה רוחנית שאחריתה מי ישורנו.

גם העולם כולו צועד מצד אחד לממשל מתוקן ומסודר יותר עם צדק חברתי, ומצד שני העולם מתקדם בקצב מסחרר ביחד עם פלאי הטכנולוגיה החדשה לפי תהום, כשהוא מיום ליום במצב מסוכן יותר שלא יקומו כמה שוטים שבמחזי יד יהרסו הכל באיזה גרעין אטומי.

והנה מה שכתב מהרח"ו בספרו 'עץ הדעת טוב' בפרשת ויחי:

ויקרא יעקב... צריך לשתאספו באגודה אחת ובלב אחד זה עם זה, כדי שעל ידי כך השכינה הנקראת 'אחד' תשרה עלי, ויהיה בי כח ורשות לשאגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. ירמוז בזה אל מה שאמרו זכרונם לברכה, כי חרבן בית שני היה בעון שנאת חנם, ועברו על: ²³ 'לא תשנא את אחיך בלבבך', לכן: ²⁴ 'כי יום נקם בלבי', מדה כנגד מדה, ואם כן צריך שתהיה אסיפה בלב אחד כדי שאוכל להגיד לכם קץ אחרית הימים, הנעלם בסיבת פירוד לבבות ושנאת חנם כנזכר...

הנה 'אחרית הימים' פירושו הוא במה שנודע כי יומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנים, והנה ז' ימי בראשית ירמוזו אל ז' אלפים שנים שהעולם בנוי וחרב, כמו שכתב הרמב"ן בפרשת בראשית, וכמו שביום הששי נברא אדם, כן באלף הששי יבא המשיח, אשר הוא יום הששי, אחרית ו' ימים, שהם ששת אלפים שנה שהעולם בנוי.

גם 'אחרית הימים' פירושו יום הששי, שהיא אחרית ה' ימים שלפניו. ונודע כי אז יבואו שני המשיחים, משיח בן דוד ומשיח בן יוסף משבט יוסף, ואז יתקבצו כל הגליות של כל הי"ב שבטים.

²¹ דברים ל ג-ה: "וְיָשֶׁבֶת ה' אֱלֹהֵיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצֶךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצִיךָ ה' אֱלֹהֵיךָ שָׁמָּה. אִם יִהְיֶה נִדְחֶךָ בְּקִצֵּה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ה' אֱלֹהֵיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ. וְהִבְיֵאֶךָ ה' אֱלֹהֵיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָהּ וְהִיטְבֶךָ וְהִרְבֶּךָ מְאֹד בְּיָמֶיךָ".

²² כמו למשל הירקות שמגדלים ללא חרקים ובאופן כללי לכל המצוות הדורשות נקיות, וכן הרבה מצוות יכולות להתקיים כיום יותר בהידור כמו למשל בדיקת ספרי תורה בצורה ממוחשבת, ריבוע התפלין, היכולת להשיג ארבעת המינים וכיוצא בזה.

²³ ויקרא יט, יז.

²⁴ ישעיה סג, ד.

אלו דבריו. ואם כן אין הדבר תלוי אלא בנו, שנשתדל בעזרת ה' להיות מאוחדים ולבקש יומם וליל על התגלות כבוד מלכותו עלינו מהרה, ונזכה בקרוב בימינו להתגשמות יעודי הנביאים:²⁵

”וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נֶכֶן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים, וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרָו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב, וְיִרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכֶה בְּאַחֲרֵיתוֹ, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבֶּר ה' מִירוּשָׁלַם...”

יום הכיפורים

לקראת יום הכיפורים הבא עלינו לחיים טובים ולשלום, מומלץ לקרוא ב'מעשיות התלמוד' מסכת יומא המעשה הראשון, את כל סדר העבודה של הכהן הגדול, כפי שמפורט שם ומלוקט שם מכל המסכת, עם תמצית מדברי המפרשים ובהקבלה לסדר 'אתה כוננת' שאומרים במוסף.

ולכבוד יום הכיפורים שבו מפטירין במנחה בספר יונה, נביא כאן מאמר על יונה הנביא.

יונה הנביא

מתוך ספרי הנביאים, נתייחד ספר יונה בשני דברים: מצד אחד פשוטו של הספר מובן מאד, ואין בו כמעט לשונות קשים להבנה ועניינים הנראים לעיניים כמופשטים. אך מצד שני, הספר טומן בתוכו עומק גדול, הן מצד פשוטו של הענין, והן מצד העניינים הגדולים הרמוזים בו ואין קץ לאוצרותיו.²⁶ ונעמוד על הנושאים הבאים:

השם יונה, יחוסו, הילד שהחיה אליהו – משיח בן יוסף, בין יונה לאליהו הנביא, מבנה ספר יונה, הפטרת יונה וחודש תשרי, משל לשכינה, משל לנשמה.

השם יונה

השם יונ"ה עם הכולל - בגימטריה חס"ד, ובמספר קטן (של האות נ') - שם הוי"ה. ויש בספר יונה הוי"ה פעמים הוי"ה. עשרים ושש פעמים בדיוק נזכר שם הוי"ה בכל ספר יונה!

וכמה פעמים נזכר השם 'יונה' בכל הספר?

ח"י פעמים!

ויתבאר להלן שהוא הבן שהחיה אליהו, ושוב חי וצא שלם ממעי הדגה, וכך יונה חי וקיים, והכתוב צועק ומכריז בקול גדול על חיותו בהזכירו את שמו בכל הספר ח"י פעמים!

'מדרש תלפיות' כותב שכאשר בלע הדג את יונה מת הדג, ושוב חזר לחיות, כי יונה היה כמו נשמתו של הדג בהיותו בתוכו, ובפרט שכאמור, בשם יונה יש את אותיות שם הוי"ה כי נ' במספר קטן הוא ה'.

²⁵ ישעיה ב ב-ג. ובדומה ללשון זו במיכה ד. וראה עוד בהושע ג, ה.

²⁶ מתוך ב'שערי האוצר' של הספר אוצרות המפרשים על ספר יונה של הרב יעקב מאיר קרביץ שליט"א, בית שמש, תשס"ח. ועיין שם ב'אוצרות הרמז' שפירש את כל הספר בדרך שהבאנו כאן על יסוד דברי הזוהר האלו, אבל בזוהר לא התפרשו כל פסוקי הספר כי אם חלקם, והוא השלים הכל בדרך זו על ידי פירוש הגר"א, והרחיב את היריעה ממפרשים נוספים עד האחרונים, כדי לתת תמונה שלימה.

ועיין עוד בספרו של כבוד מו"ר הגאון רבי זאב חיים ליפשיץ זצ"ל, קיום ויעוד – פירוש על ספר יונה, שירד לעומק המסרים העולים מספר יונה לכל הדרך בחיים ותכלית האדם.

היונה מסמלת בדרך כלל את החיובי לעומת העורב השלילי. הם כמו שחור ולבן.²⁷

היונה מטבעה תמיד נרדפת ומתאנה, היא שליחה נאמנת והשמעת קול צפופה נשמע כהמהום המ, כמו הן. וקשורה למילים, וימן, מנה מוכנה, ומקבילה לקול התקיעה הממושכת שבשופר, ולעומת העורב צורח במר קרק תרועה כקול תרועה, בקולות תכופים המשברים את הלב.²⁸

יחוסו

ליונה יחוס מורכב. אביו היה משבט זבולון, ואמו הייתה משבט אשר.

זבולון עצמו נולד בז' בתשרי, כהאות הראשונה של שמו, ומת בן מאה ועשר שנים, ונקבר בצידון אשר בלבנון.

ניתן להבחין במספר מושגים הקשורים עם שמו כמו: חלזון, צידון, ולבנון, המסתיימים באותה אות נון שבשמו, שפירושה בארמית הוא דג. וכך גם ליונה שהיה מצאצאיו אנו מוצאים את האות נ' בשמו.

אמו הייתה משבט אשר, אשר נולד בעשרים בשבט, ומת בן מאה עשרים ושלוש, ונקבר בקדש נפתלי, הגובל עם נחלתו.²⁹

נחלות זבולון ואשר גובלות אחת עם השניה, ושתיהן שוכנות לחוף ימים בצפונה של הארץ, כך שגם מצד אביו וגם מצד אמו יש לו קשר ישיר אל הים.

בנותיהן של שבט אשר היו מצויינות במיוחד במראהן הנאה והיו נישאות לכהנים ולמלכים.³⁰

²⁷ ראה בהרחבה על כך ב'שם ונשמה' עמוד קלג במאמר העורב והיונה.
²⁸ בזוהר חדש פרשת נח כט, ב מדמה את דוד בברחו מפני אבשלום בנו וגורש ממלכותו, לעורב שנשלח מן התיבה, והוא אומר מזמור ושירה עם ישראל, כמו העורב הקורא קר"ק קר"ק תמיד.
ודוד בא מיהודה שאמר(בראשית מג, ט): 'אנכי אערבנו', וערב את הנער, לכן כתוב בנח שלח את הערב, עורב חסר בלי ו', ודוד היה הולך בהרים ונקרא עורב, כמו שאמר לשאול הרודף אחריו (שמואל א כו, כ): 'כִּי יֵצֵא מִלְּךָ יִשְׂרָאֵל לְבַקֵּשׁ אֶת פְּרִעֵשׂ אֶחָד פְּאֶשֶׁר יִדְוֶה הַקְּרָא פְּהָרִים', אמר לו שמתני להיות כעורב הקורא בהרים, וכמו שאומר (תהלים קמז, ט): 'לבני עורב אשר יקראו'. 'ויצא יצוא ושוב' – כמו שכתוב (שמואל ב טו, ל): 'וַיְדוּד עֲלָה כְּמַעְלָה הַיְיִתִים עֲלָה וּבֹכָה וְרָאֵשׁ לֹו חֲפֹי', היה יוצא ושב בתשובה ומתודה על חטאתיו, ומבקש רחמים, כי ידע שבגלל חטאתיו גורש ממלכותו ונשלח.

ולכן הוא חשב שהרעב שהיה בימיו שלוש שנים בא בגלל חטאיו, ותלה הדבר בעצמו, עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא, לא עליך גזירה זו של יבושת המים ועצירת הגשמים, אלא בגלל ששאל לא נספד כהלכה, ובגלל הריגת נוב עיר הכהנים שלא מיחו בו.

²⁹ עיין בראשית רבה צח, יא ופרקי דרבי אליעזר לג וברד"ל שם.
³⁰ בראשית רבה עא, י. ובאופן כללי על יחוסו של יונה כתב ה'תורה תמימה' (בהערות בראשית פרק מט הערה כו), כי ביחס משפחתו של יונה הנביא סותרים המקורים זה את זה, כי במקום אחד מצינו שהיה משבט אשר, שכתוב (שופטים א, לא): 'אשר לא הוריש את יושבי צידן', מכאן שצידן בגבול אשר היה, וכתוב (מלכים א יז, ט) שאמר הקדוש ברוך הוא לאליהו 'קום לך צרפתה אשר לצידן וישבת שם הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך', ומבואר שצרפת בגבול אשר היא, ואמרו במדרש, שהאלמנה ההיא היתה צרפתית, ובנה שהחיה אליהו היה יונה הנביא, הרי מבואר שהיה משבט אשר.

וכנגד זה מצינו שהיה משבט זבולון, שכן כתוב (ביהושע יט, י): 'ויצל הגורל השלישי לבני זבולון למשפחתם', וכתוב שם (יג) עוד: 'ומשם עבר קדמה מזרחה, גתה, חפר, עתה, קצין', ומבואר שגתה וחפר בגבול זבולון הם, וכתוב (מלכים ב יד, כה) 'כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר', הרי מבואר שהיה משבט זבולון.

ולכן דרש רבי לוי לפשר בין הסתירות, שאביו היה מזבולון ואמו מאשר, ומסמיך זה על הפסוק שלפנינו, 'זבולון לחוף ימים ישכן והוא לחוף אניות וירכתו על צידן', שקשה איך כתוב בזבולון 'וירכתו על צידן', הרי צידן היה בחלקו של אשר, כמבואר למעלה, ולכן דרש שיש בפסוק זה רמז ליונה הנביא, שגם בו כתוב כלשון זה, שירד לחוף הים ואחר כך לחוף אניות. ואמר, שאף על פי שענינו נרמז בזבולון, אבל ירכתו ירך שיצא ממנה [רומז לאמו], היה על גבול צידן שהיא בחלקו של אשר והיתה משבט אשר.

הילד שהחיה אליהו – משיח בן יוסף

יונה הוא בן הצרפית שהחיה אליהו,³¹ ועל כן נקרא בן אמיתי כמו שכתוב³²: 'ודבר הוי"ה בפין אמת'.

ואמר הרב בדרוש הגלגולים,³³ בסוד אליהו בארבע, שאליהו נתן ביונה ניצוץ יוסף, ושהוא משיח בן יוסף, ואמר הרמ"ז שזה מה שאמר 'עד כי יבא שילה' זה משה שהוא משיח בן דוד, 'יב"א ראשי תיבות 'יונה' בן 'אמיתי' - שהוא משיח בן יוסף.³⁴

וכן כתב הרמ"ע מפאנו:³⁵

"יוסף בן יעקב, יהושע בן נון, יהושע בן שאול, יהונתן בן שאול, ירבעם בן נבט, יונה בן אמתי מניצוץ אחד, ולבסוף הוא משיח בן יוסף כדאיתא בילקוט שמעוני, ובתוספות בבא מציעא, אותו התינוק בן צרפית משיח בן יוסף היה".

וזה לשון ה'ילקוט שמעוני':³⁶

אליהו משל מי הוא... בא ועמד עליהם, אמר להם: רבותי למה אתם חלוקים עלי, אני מבני בניה של רחל. אמרו לו ולא כהן אתה, ולא כן אמרת לאשה אלמנה מצרפת:³⁷ 'אך עשי לי משם עוגה קטנה?' אמר להם: אותו התינוק משיח בן יוסף היה, ורמזו רמזתי לעולם שאני יורד תחלה לבבל ואחר כך יבא משיח".

עוד כתב הרמ"ע מפאנו:³⁸

"הצרפית בסוד שרה, לכן שרתה השכינה בקמח, שכל זמן שהיתה שרה בעולם היה ברכה מצויה בעיסה, ובנה [יונה] מניצוץ יצחק, מסוד סטרא דנוקבא, וכן בנה של צרפית זה היה יונה בן אמתי, מסוד סטרא דנוקבא שהיה בת, וידוע כי יצחק נסתכן בעקדה, כי כן דרך כל הבאים מסטרא דנוקבא,³⁹ לכן נסתכן גם כן יונה במעי הדגה".

ועיין עוד בספר 'רמות גלעד' על ענייני אליהו הנביא מהרב אליעזר ויספיש שליט"א, ח"ב עמוד שעט, מי היה יונה ואם הצרפית היתה יהודיה.

³¹ פרקי דרבי אליעזר פרק לג.

³² מלכים א יז, כד.

³³ הקדמה לב.

³⁴ קהלת יעקב ערך יונה ב.

³⁵ בספר 'גלגולי נשמות' - אות פ - קכא. ובספרו 'עשרה מאמרות' (מאמר חקור דין, חלק ד' פרק טז) כתב, שמכיון שיונה הנביא הוא משיח בן יוסף, נבין גם כן מה שאמרו בתעניות גבי עשרים וארבעה ברכות, דמשום דבעי מחתם 'מרחם על הארץ' הקדימו יונה לדוד ושלמה. כי אחרי השתפך כמים מרתו של זה, יציץ ופרח כסא דוד.

ופירש ה'יד יהודה' שלעתיד לבוא סדר הדברים יהיה, שמשח בן יוסף - הוא יונה - יבוא קודם משיח בן דוד, שהוא מזרע דוד ושלמה, אשר על כן הקדימו את יונה לפנייהם.

וב'שער הגלגולים' (הקדמה לב, עמוד צא בדפוס ירושלם החדש): אמר הכותב: אותה הבחינה הנקראת טפה דיוסף, נתנה אליהו אל יונה בן אמתי כשהחיה אותו. וזהו סוד מה שאמרו בזוהר (ויקהל קצז, א) יונה - מחיליה דאליהו קא אתי, כמא דאת אמר: 'ודבר ה' בפין אמת'. וזהו סוד מה שאמרו חז"ל: 'תנא דבי אליהו: אותו הנער שהחייתו - משיח בן יוסף הוא, כי להיותו מטפת יוסף, ולכן הוא יהיה משיח בן יוסף'.

³⁶ מלכים א פרק יז רמז רח.

³⁷ מלכים א יז, יג.

³⁸ שם אות צ' - אות קכו.

³⁹ כן מבואר בזוהר בשלח מד, ב. שהבן הזה מת, כי ניתן לה ולא לבעלה, ונקשר ממקום של נקבה, ומי שמתקשר בנקבה, המות מזומן לפניו. מנין שלה הוא ניתן? שכתוב 'את חובקת בן'. בא ראה באברהם כתוב 'שוב אשוב אליך' - ולא אליה. אליך ודאי, כך נקשר ולא בנקבה. מי שבא מצד הנקבה, המות מקדים לרגליו.

אמרו במכילתא,⁴⁰ זכה ירמיהו שנכפלה נבואתו, לפי שתבע כבוד האב וכבוד הבן, שהצטער הן על עוונות ישראל והן על כך שהקדוש ברוך הוא לא יסלח להם, כמו שאמר:⁴¹ 'נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת'. ולא כאליה שתבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן, שאמר:⁴² 'קנא קנאתי לה' צבאות כי עברו ישראל את בריתי'. מה נאמר שם:⁴³ 'וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי לֵךְ שׁוּב לְדַרְכֶּךָ מִדְּבַרָּה דְמִשְׁקָ וּבֹאֵת וּמְשַׁחֵת אֶת חִזְאֵל לְמִלְךָ עַל אֲרָם. וְאֵת יְהוּא בֶן נִמְשִׁי תִמְשַׁח לְמִלְךָ עַל יִשְׂרָאֵל וְאֵת אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפְט מֵאֲבֵל מְחֹלָה תִמְשַׁח לְנָבִיא תַחְתֶּיךָ'".

מה תלמוד לומר 'תחתיד', אלא שאי אפשרי (אין רצוני) בנבואתך.

יונה תבע את כבוד הבן ולא תבע כבוד האב. מה נאמר בו:⁴⁴ 'וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה שְׁנִית', שנית נתדבר לו, שלישית - לא נתדבר לו.

וענין זה שתבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב, שברח מלפני ה' כדי שלא ללכת לנינוה להביאה לכלל תשובה ועל יד כן תינצל אשור.

וכך אמרו במדרש: אמר רבי יוחנן, לא הלך יונה אלא לאבד עצמו בים, שנאמר:⁴⁵ 'שאוני והטילני אל הים'. וכן אתה מוצא באבות ובנביאים שנתנו נפשם על ישראל. כמו שאמר משה:⁴⁶ 'ואם אין... ובדוד:⁴⁷ 'תהי נא ירך בי ובבית אבי'.

משל לעבד שברח מרבו כהן, אמר אברהם לי לבית הקברות מקום שאין הרב יכול להלך אחרי. אמר לו רבו: יש לי עבדים כמותך להוציאך משם. אמר לו ה' יש לי שלוחים כמותך לשלוח אחריך ולהביאך משם, שנאמר:⁴⁸ 'וַיְהִי הַטִּיל רֹחַ גְּדוּלָּה אֶל הַיָּם וַיְהִי סַעַר גְּדוּל גְּדוּל בַּיָּם וְהָאֲנִיָּה חִשְׁבָּה לְהִשָּׁבֵר'".

'וימן' – אמרו חז"ל וימן - שאכל מהמן. אולי זה ממשמרת המן שנשארה בצנצנת. בפסוק:⁴⁹ "ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה" – בדילוג האותיות הסופיות מופיע השם יונה. כאן רמוז הענין שיונה אכל את המן בהיותו במעי הדגה. ושמעתי שיש שפירשו שהדג אכל מהמן ולכן מיצי הקיבה לא עבדו אצלו, וכך לא עיכל את יונה והוא נשאר שלם.

כמו כן הקיקיון היה לזמן קצר ובן לילה אבד בדומה למן, ש'חם השמש ונמס'.

אשור היה יודע שמו של הקדוש ברוך הוא, והוא היחיד שהשתכנע מאביו שם בן נח, אך הוא לא מחה בבני דור הפלגה, כי ידע שיצא מזרעו שנחריב שיחרף ויגדף כלפי מעלה, ואם היה מוחה בהם היו אומרים לו: והלא זרעו של אותו האיש יהיה מרגז לפני הקדוש ברוך הוא והוא מוכיח אותנו?!

⁴⁰ מובא ב'מעם לועז'.

⁴¹ איכה ג, מב.

⁴² מלכים א יט, י.

⁴³ שם טו-טז.

⁴⁴ יונה ג, א.

⁴⁵ יונה א, יב.

⁴⁶ שמות לב, לב.

⁴⁷ שמואל ב כד, יז.

⁴⁸ יונה א, ד.

⁴⁹ שמות טז, לה.

אמר אשור: היאך אני דר בין הרשעים הללו, והלך לו, שנאמר: ⁵⁰ "מִן הָאֲרֶץ הַהוּא יֵצֵא אֲשׁוּר וַיִּבֶן אֶת נִינְוָה וְאֶת רְחֹבֹת עִיר וְאֶת כְּלָח". הלך ובנה את נינוה, לפיכך חמל עליה בימי יונה ולא הפכה.

כאן אנו מוצאים קשר בין יונה לנינוה שאולי נקראה כן על שם נוה לה'. ובין אשר לאשור.

למעשה המשונה הזה שהיה עם יונה שבלעו הדג, נמצא תקדים מעניין שקרה עם אביו של יהושע בן נון.⁵¹

צור- צרפתה ה' אמר לאליהו ללכת לצידון. 'וירכתו על צידון', הירך שהוא סוף הנביאים, ואולי שניהם נקראים תמיד בתאר 'הנביא'.

ממקור נוסף נראה כי יונה היה תלמידו של אליהו ומכוחו. בספרי,⁵² מובא ששלוחו של אדם כמותו. ומביא כראיה לכך שכן את מוצא שהקדוש ברוך הוא מצוה את אליהו, ואמר לו:⁵³ 'ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל' ואליהו צוה את אלישע, ואלישע שלח את יונה ומשחו, שנאמר:⁵⁴ 'ואלישע הנביא קרא לאחד מן הנביאים'. מיכן למדנו ששלוחו של אדם כמותו. אף הקדוש ברוך הוא הסכים על ידו כאלו אליהו משחו, שנאמר:⁵⁵ 'ומאלהים היתה תבוסת אחזיה'.

ישנה עוד הקבלה בין אליהו ליונה בכך שאצל אליהו נאמר שבקשו את נפשו לקחתה, ואצל יונה הוא ביקש בעצמו שה' יקח את נפשו.⁵⁶

⁵⁰ בראשית י, יא.

⁵¹ ראה רב פעלים 23 חיבור יפה מהישועה דפוס פיררה שיז, מובא ב'אוצר אישי התנ"ך' בערכו של יהושע. זוטא פרק יד. וכן במשנת רבי אליעזר פרשה ח עמוד 153 נתן גדולה ליונה. ששקלו כאלהו. שכן הקדוש ברוך הוא מצוה לאליהו ואומר ואת יהוא בן נמשי, ואליהו וכו'. ובאוצר המדרשים (אייזנשטיין) חופת אליהו עמוד 173 (מ"ו) ארבעה תלמידים היו לו לאליהו ואלו הן: מיכה ויונה ועבדיה ואלישע.

⁵² מלכים א יט, טז.

⁵³ מלכים ב ט, א.

⁵⁴ דברי הימים ב כב, ז.

⁵⁵ אצל אליהו נאמר במלכים א יט, יד: 'ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל את מזבחתך הרסו ואת נביאיך הרגו ואת רבך ואת אבותי אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה'. ואצל יונה נאמר בלשון דומה (יונה ד, ג): 'ועתה ה' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחי'.

וכתב ה'תפארת שלמה' בפרשת וירא:

'ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם'. הנראה לבאר על פי מה שכתוב: 'מלכותך מלכות כל עולמים... סומך ה' לכל הנופלים'. שיש נשמות שהם מצד החסד שרשו של אברהם אבינו עליו השלום מצד החסד. ויש גם כן נשמות שהם מבחינת יצחק מדת הפחד והגבורה, לכן נמצאו כמה צדיקים שהלכו תמיד במסירות נפש, כגון רבי עקיבא וחביריו ועשרה הרוגי מלכות.

וזהו שאמרו בגמרא על רבי עקיבא, כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה מתי תבוא לידי ואקיימנו. מפני כי שרשו של יצחק היה במסירות נפש, ק"ץ ח"י. וז"ש רבקה 'קצתי בחיי', 'ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה'. פירוש רוחם עומדת להתבטל מחמת מסירות נפש, וכן ענין נדב ואביהו בקרבנתם לפני ה'. וכן פנחס ואליהו שאמר 'קנאתי'. 'קח נא את נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי'. וכן יונה שהיה תלמידו של אליהו כמבואר במקום אחר. אך יש עוד מעלת הצדיקים אשר אינם צריכין למסירות נפש בפועל כגון רשב"י. אך לגודל האהבה והדביקות בהשם יתברך ומאשר הם יודעים מה שיהיה לעתיד לבוא כמ"ש 'ונגלה כבוד ה'...' 'מלכותך מלכות כל עולמים' כו' לכן גם עתה הם שמחים בצפייתם לישועת ה'. וזהו שאמר דוד המלך עליו השלום: 'תנחומיך ישעשעו נפשי'.

וכתב עוד בפרשת וישב דברים נפלאים שהם יסוד גדול:

דע מה למעלה ממך. פירוש, לפי גודל הצער שהאדם יש לו בדוחק ובצער, יש להתבונן מה שנוגע למעלה בכפלי כפלים בצער גלות השכינה, כביכול 'עמו אנכי בצרה'. וזהו, דע, מה למעלה – ממך, מן הצער שלך תדע הצער שלמעלה כביכול. לכן היו כמה צדיקים אשר לא הסתכלו כלל על דוחק וצער של בני ישראל, רק על כללות צער השכינה, וכל ימיהם רק זאת הם מצפים ומיחלים על גדלות הבורא ברוך הוא בקנאת ה' צבאות כמו שכתוב באליהו הנביא עליו השלום: 'קנא קנאתי...'. אכן בדור שלאחריו יונה בן אמיטי שהיה תלמידו של אליהו, לא רצה ללכת בשליחות הנבואה אל נינוה, שלא יהיה חס ושלום קטרוג על בני ישראל, כידוע. כי באמת לא זו הדרך ישכון אור הצלחת הצדיק, רק כאשר יסתכל גם כן על טובת בני ישראל, לעורר עליהם רחמים וחסדים ולהצטער בצרתם.

בין יונה לאליהו הנביא

והנה כשנתבונן במאמר הזה נמצא הבנות נוספות לעוד פרטים רבים בסיפור המתקשרים יחד. לפי הזוהר, יונה הנביא קשור בקשר הדוק לאליהו הנביא. ובצמד המילים: 'אליהו הנביא' ישנן כל האותיות של השם 'יונה'. ובשם 'אליהו' לכד שלוש אותיות מהשם 'יונה'.

לפני מאמרו של רבי אבא, הזוהר מקדים שם את דרשת רבי שמעון על הפסוק במשלי: ⁵⁷ "מי עלה שמים וירד... ודורשו בתחילה על משה רבינו, ואחר כך דורשו על אליהו שעלה בסערה השמימה בלבוש רוחני.

וסוד זה כתוב בספרו של אדם הראשון, שבתולדות העולם תבוא רוח אחת שתתלבש בגוף ואליהו שמו, ויהיה לו לבוש רוחני בו הוא עולה למעלה, ולבוש גשמי חומרי בו הוא מתלבש למטה, והוא האדם היחידי בעולם שיכול כל פעם לעלות להתלבש בחלוק של גן עדן ולרדת ולהתלבש בגוף גשמי חומרי. ומעניין שלעיתים הוא נראה כערבי, כלומר, בלבוש גשמי ביותר.

יש כאן שתי נקודות קיצוניות לגמרי.

אליהו העולה למעלה, הנוסק אל השמים השמימיים הרוחניים ומקנא לכבודו של הבורא, עושה זאת גם על חשבון עם ישראל, ומזכיר את עוונם שעזבו את בריתו. ורומזים לו בעוגת רצפים הנאפית על גבי גחלים לוחשות, כי היה ראוי להיכוות בפיו על אשר דיבר סרה על ישראל, ונגזר עליו לסנגר עליהם ולהיות נוכח בכל ברית מילה שעושים, להיווכח ולהעיד כי ישראל שומרים את מצות הברית ולא עזבוה, והוא זה שיצטרך לבשר לנו בקרוב על ביאת הגואל.

לעומת זאת יונה, ששמו מזכיר שם של עוף הפורח באויר, דוקא הוא ירד למטה לעמקי התהומות, מקום המסמל שאין גשמי למטה ממנו, במקום לפרוח ללא כל מעצורים באויר הפתוח כציפור דרוו, הריהו יורד לכלא חנוק למעי דג, ומשם זועק הוא אל ה' שיענהו מבטן שאול. כל ענין בריחתו והתחמקותו מלבצע את אשר נתבקש נבע מאהבתו הבלתי מסוייגת לישראל.

יונה כבר ניבא בעבר לישראל על החורבן, ומשזה בושש לבוא קראו לו נביא שקר.

הוא פונה בתחינה לבורא שיפטור אותו מללכת שוב ולהיחשב בפי הבריות כנביא שקר, כאשר יראו הכול שנינוה לא נהפכת כדבריו.

הוא זועק לבורא: נכון ששמי הוא יונה, ויונה נאמנת בשליחותה, אך אני יודע מראש ששליחותי נועדה לכישלון חרוץ! מדוע אם כן אתה מחייבני לעשות מעשה שנידון מראש לכישלון? הלא אני קרוא 'בן אמיתי', כלומר בן הדובר אמת, ואיך אעשה שקר בנפשי להתנבא על חורבן שלא יבוא ולהכזיב את דברי?!

אך 'לא מחשבותי מחשבותיכם'! לבורא עולם יש תכנית שרק 'הוא היודע הוא המבין', ואם הוא מחייב לעשות שליחות, על האדם לנהוג בבחינת 'בהמות הייתי עמך'⁵⁸. לא לערב שום שיקולים מסברות הכרס שלו. כי כמה שהאדם יראה, הוא יראה לעינים בלבד, ורק הבורא יראה ללבב.

⁵⁷ ל, ד.

⁵⁸ תהלים עג, כב.

אמנם ה' זיכה את יונה לרדת לתהומות, והדג ערך לו סיור שראה מה שאף אדם לא ראה, כל פלאות תבל מהעבר ההווה והעתיד. אך למרות הכול מזכירים לו, כי עם כל מה שראה והשיג עם כל זה 'הַחֶקֶר אֶלֹהֵי תַמְצָא' ⁵⁹ 'וְאֵיךְ יֵאמַר יִצְרִיר חֶמְרִי אֶלֵי יוֹצְרוֹ מִהַ תַּעֲשֶׂה' ⁶⁰

האדם יצור מוגבל הוא, וגם אם הוא נביא ויש לו ראייה מרחבית, מכל מקום הוא מוגבל ואינו יכול לראות ולהבין עד הסוף.

במקום להיות משוחרר מכל התחייבות ולעוף במרחבי הרקיע כציפור דרוו, הוא נדרש לשמש כיונת דואר נאמנה המבצעת שליחותה ללא כל סטייה.

רב החובל מזכיר לו כי עליו להגיע לנקודת היעד שנצטווה, ולא לפנות אנה ואנה ללא מנוח לכף רגלו ולהסתובב סביב עצמו כאניה הטרופה בלב ים, הנעה ונדה אנה ואנה כאדם אונן, שאינו מוצא מרגוע לנפשו מחמת צרתו שהתרגשה ובאה עליו, ואינו יודע אנה יפנה ולמי ינוס לעזרה, ואין דעתו מיושבת עליו עד שפטרוהו מן המצוות, כי כל מחשבתו תפוסה באסון הכבד שפקד אותו.

"אָנָּה אֵלֶיךָ מְרוֹחֵךְ וְאָנָּה מִפְּנֵיךָ אֶבְרַח. אִם אֶסֶק שָׁמַיִם שָׁם אֶתָּה וְאַצִּיעָה שְׂאוֹל הַנֶּגֶד. אֲשָׂא כְּנָפַי שָׁחַר אֲשַׁכְּנָה בְּאַחֲרֵי יָם. גַּם שָׁם יֵדָךְ תִּנְחַנֵּי וְתִאחַזְנֵי יְמִינֶךָ." ⁶¹

לא נותר אלא לומר, ממך אליך אברח...! ⁶² אין עצה ואין תבונה נגד ה'. אם אסק שמים - שם אתה, ואציעה שאול - הנך.

גם על ידי התאבדות הוא רואה שאינו יכול להימלט ממשימתו. ולכן אינו זורק עצמו לבד לים, כי יודע שזה לא יעזור לו, הלוא כבר מת פעם אחת ואלהיו החייהו, לא נותנים לו למות, על כרחו הוא נולד ועל כורחו הוא חי!

לכן הוא פונה אליהם באין ברירה, ומציע כי אינו רוצה להיות להם לנטל ולנגף, ומרשה להם לשאת אותו ולהשליכו לים.

הבורא מלמד כל נשמה ושולח לה מסר על ידי יונה, כי אין מנוס מלהתמודד באתגר החיים, ולא ניתן לוותר על משימת הקודש שבעבורה נשלחה הנשמה ארצה.

ישנה עוד הקבלה בין אליהו ליונה לגבי הרוח המיוחדת שהיתה אז, כמו שכתב ה'סודי רז"י: ⁶³

רוח - ג' אותיות, ג' פעמים יצא הרוח בלא שיעור, בימי איוב ואלהיו ויונה. וג' מדות עושה הרוח משבר סלעים, ומפרק הרים, ומוציא אש, שכתוב ב'אליהו': ⁶⁴ 'רוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה'', וכתוב ביחזקאל: ⁶⁵ 'והנה רוח סערה ואש מתלקחת'.

וכן לגבי תחיית המתים שתהיה במהרה בימינו בקרוב, רואים את הקשר ביניהם כמו שכתב רבי משה אלשיך: ⁶⁶

⁵⁹ איוב יא, ז.

⁶⁰ רבי יהודה הלוי בפיוט יה שמך ארוממך.

⁶¹ תהלים קלט, ז-י.

⁶² כבפיוט של רשב"ג בכתר מלכות, ובשירו של רבי ישראל נג'ארה אנה אלך ב'שיר ושבחה'.

⁶³ חלק א, אות א. והוא על פי חז"ל בירושלמי ברכות ט, וב"ר כד, וויקרא רבה תזריע ט"ו, ע"ש.

⁶⁴ מלכים א יט, יא.

⁶⁵ א, ד.

⁶⁶ שיר השירים ב, יב.

"ולא יחשב כמו זר בעיניך דבר הגאולה, כי הלא אין כל חדש, על דרך מאמרם ז"ל במדרש קהלת,⁶⁷ כי הוא יתברך, לבל יהיה כמו זר נחשב ענין תחיית המתים, הראה הוא יתברך כן על ידי אליהו,⁶⁸ ואלישע,⁶⁹ ויחזקאל,⁷⁰ כן על דרך זה יאמר, הנה 'הנצנים' - הם שני המשיחים כבר 'נראו בארץ', משיח בן יוסף ומשיח בן דוד, והוא מאמר תנא דבי אליהו,⁷¹ אותו הנער שהחייתי משיח בן אפרים הוא, ורמז רמזתי לעולם, שאני אבא תחלה ואחר כך יבא הוא.

ובזה יובן אצלי מאמר רבותינו זכרונם לברכה,⁷² שאמר יונה ללויתן, אני עתיד לחלקך לצדיקים לעתיד לבא, שהנה ראוי לדעת, למה זה יתחלק על ידו מעל יד זולתו, שיאמר על זה:⁷³ 'אשר נדרתי אשלמה', אך הוא כי יונה הוא הנער שהחיה אליהו, והוא משיח בן אפרים, וכבר נראה בארץ, וכן משיח בן דוד נראה בעת החרבן, כמאמרם זכרונם לברכה באיכה רבתי,⁷⁴ שנולד בעת החרבן ואחר ימים שנראה, נתכסה, וזהו 'נראו בארץ'.

הנה כי אין כל חדש, וגם אין צריך ליחל עד המלאה סאת אומות העולם, כי 'עת הזמיר הגיע' שהוא לשון כריתה וזמור כפרש"י, ואין מעכב רק עונותיכם, וגם 'קול התור', הוא אליהו, תייר מן התרים את הארץ בימי יהושע, הלא נשמע בארצנו על ידי הנביא, כדבר שנאמר:⁷⁵ 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא'.

בספר 'כד הקמח' ערך שבועה, מביא הקבלה מעניינת בין ארבעה אישים:

דברים שאין אש ומים מכלין אותן שבועת שוא מכלה אותן, שנאמר:⁷⁶ 'וכלתו את עציו ואת אבניו', אמר הקדוש ברוך הוא ד' עדים יש לי מבני אדם, והן יודעין שאין אלוה בעולם אלא אני לבדי, ואלו הן. משה ואליהו ויונה וקרח. משה עלה לשמים וירד. אליהו עלה ולא ירד. יונה ירד לתהום ועלה. קרח ירד ולא עלה.

מבנה ספר יונה

בכל ספר יונה המחולק לארבעה פרקים, יש בסך הכל מ"ח פסוקים.

כל הפסוקים פותחים באות ו', מלבד שבעה פסוקים הפותחים באותיות אחרות, ולמרבית הפלא נמצא מכנה משותף ביניהם. ואלו הם:

הפסוק הראשון הפותח באות שונה מהאות ו' הוא הפסוק השני מתחילת הספר, פרק א' פסוק ב' המתחיל באות ק.

באמצע פרק ב' יש ד' אותיות שונות ברצף שהראשי תיבות שלהם אל"ב"ם, כשם אחד מסדרי האותיות,⁷⁷ וכולו תפילתו של יונה ממעי הדגה. בסדר אותיות זה מחלקים את האותיות לשתי

⁶⁷ ג, יח.

⁶⁸ מלכים א, יז.

⁶⁹ מלכים ב, ד.

⁷⁰ יחזקאל לז.

⁷¹ תנא דבי אליהו רבה יח.

⁷² פרקי דרבי אליעזר פרק י.

⁷³ יונה ב, י.

⁷⁴ א, נז.

⁷⁵ מלאכי ג, כג.

⁷⁶ זכריה ה.

⁷⁷ ספר הפליאה (ד"ה אלה"ם דע לך רבי שכל עוד שאין):

"ודע כי כל מעלת הבנין הם י' ולא יותר, והם מא' ועד י' שכל המספרים ב'. וראה שהבנין הוא א"ל והמעלות הם הי"ם הרי הבנין והמעלות הם אלהים בא"ב של אל"ב"ם. א"ל ב"ם ג"ן ד"ס ה"ע ו"ף ז"צ ח"ק ט"ר י"ש כ"ת. ור"ל

קבוצות של אחת עשרה אותיות, מאלף ועד כף, ומהאות למד ועד תו. כך שכל האותיות הן רק בסדר עולה, ולא בסדר עולה ויורד כבסדרים אחרים.⁷⁸

בהמשך בפרק ג' פסוק ב' שוב מתחיל פסוק באות ק' ובאותם שבע מילים בדיוק שהיו בתחילת הספר: 'קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא'.

והפסוק השביעי והאחרון הוא פסוק ט המתחיל גם הוא באות מ'. כך שיש בסך הכל פעמיים את האות ק' ופעמים את האות מ' והאותיות אל"ב.

הראשי תיבות של האותיות החריגות הם 'קם', וזהו מזכיר את הקריאה מבצבצת ועולה לאורך הספר לקום ולפעול ולא להתפס לשאננות ולמחדל ולא להרדם על המשמר. לקום ולפעול! וזה עולה הן במילים עצמות קום והן בצירופן יחד בתיבת קם ועם הווין עולה הקריאה קום!

ואלו הם הפסוקים:

(א, ב) קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה פי עלתה רעתם לפני:

(ב, ו) אפפוני מים עד נפש תהום יסבבני סוף חבוש לראשי:

(ז) לקצבי הרים ירדתי הארץ ברחיקה בעדי לעולם ותצל משחת חיי ה' אליהי:

(ח) בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי ותבוא אלי תפילתי אל היכל קדשך:

(ט) משמרים הכלי שוא חסדם יעזבו:

(ג, ב) קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך:

(ט) מי יודע ישוב ונחם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד:

ויש להבין מה יש בסדר אותיות אלב"ם שראה יונה להצפינו בתפילתו. כפי שנראה להלן המוטו העולה מהתנהגותו של יונה הוא לסנגר על ישראל בצורה קיצונית, וכאלו לכפר בכך את מה שנטה אליהו לבקש כבוד שמים אך ויתר על כבוד ישראל.

הא' הוא מעלה ובנה א"ל, ב' הוא מעלה ובנה ב"ם, ג' בנה ג"ן, ד' בנה ד"ס, ה' בנה ה"ע, ו' בנה ו"ף, ז' בנה ז"ן, ח' בנה ח"ק, ט' בנה ט"ר, י' בנה י"ש, כ' בנה כ"ת, הנה עתה הא' בנה א"ל והמעלות שהם אב גר הו זה טי עולה הי"ם צרף א"ל עם הי"ם הוא אלהי"ם, והכלל הן לה' אלהיך השמים ושמי הארץ וכל אשר במ א"כ כל הבנין נתלה בשם אל שהוא ראשון ואחריו ט' בנינים שהם במ וכו' והמעלות עלו בכללם הן שהוא הי"ם. א"כ הבנין וכלל המעלות הוא אלהים שם כינוי הוא המחדש כל פעולותיו...".

ועיין עוד בזוהר ח"ב קס, א. ובאגרת שבע נתיבות התורה דברים מופלאים על סדרי האותיות, ובעמק המלך שער א פ"ה, ופ"ס.

⁷⁸ ובקהלת יעקב ערך אל כתב:

"אלב"ם אלפא ביתא דאלב"ם סליק ולא נחית, שעולה למספר מרובה בכל פעם יותר, אבל א"ת ב"ש סליק ונחית שאחר כך יורד למספר מועט, כי יורד מתי"ו לשי"ן ומש' לר', אותיות ראשונות עולים א' ב' ג' ד' ואותיות השניות יורדים תשר"ק, כך מבואר בזוהר תרומה קל"ב ע"ב.

אלב"ם - הוא מצד החסד, א"ת ב"ש - גבורה, כן כתב במגלה עמוקות אופן ס"ב, וכן הוא רומז בזוהר שם, ב' אלפים ביתן הן שבהן נבראו כל העולמות, והן עיקר רל"א שערים והן אלב"ם וא"ת ב"ש, מגלה עמוקות שם". ועיין עוד בפרדס רמונים שער ל פרק ז' שעמד על דברי הזוהר וביאר איך ששם זה בסוד שם מ"ב.

כיון שיונה הוא הבן שהחיה אליהו הרי הוא כפועל יוצא שלו. ואם נדרש מאליהו לתקן את קטרוגו על עם ישראל בהשתתפות מתמדת בבריתות הרי שהוא יעשה הכל לתקן דבר זה, והדבר בא לידי ביטוי בהנהגת יונה הנחשב כבנו כי הוא החייהו וכתלמידו. יונה הולך לקצה השני, הוא כל כך אוהב את ישראל עד כדי מסירות נפשו וויתור לשמוע לפקודת הבורא להחזיר את אנשי יונה בתשובה, דבר שלדעתו עלול לפגוע בישראל ועורר עליהם קטרוג, שאלו חזרו בתשובה וישראל לא. וגם שידע ברוח קדשו שלבסוף כשיבאו להחריב את בית המקדש גם אשור נלוה עמם.⁷⁹

ולמה מזכיר כאן את סדר אלב"ם? כי כפי שנראה סדר זה כולו דברי סגוריה על עם ישראל.

הדבר יתבאר על פי דברי הגמרא במסכת שבת:⁸⁰

"אמר שר של גיהנם לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, לים כל!

הגיהנם קרוי ים-כל, לפי שהרוב הולכים לשם, ומבקש שר של גיהנם: הב לים שלי את כל העולם ואפילו ישראל.

אמר הקדוש ברוך הוא:

אח"ס בט"ע גי"ף, (זהו סדר נוסף של אלף בית המופיע בספר יצירה שבו מחלקים את האותיות לשלוש קבוצות של שבע אותיות, שהאחת מקבילה לחברתה ועשויה להתחלף עמה) אני חס עליהם מפני שבעטו בגי"ף, בניאוף.

דכ"ץ - דכים הם, כנים הם, צדיקים הם. הל"ק - אין לך חלק בהן.

ומרז"ן ש"ת - אמר שר של גיהנם לפניו: רבוננו של עולם מרי זניני מזרעו של שת. אדוני, פרנסני גם מזרעו של שת וישראל בכללם.

אמר לו: א"ל ב"ם ג"ן ד"ס - להיכן אוליכך, לגן הדס. אל יהא לך חלק במ, אלא אוליכך לן ערן, והאות כ' שבת יבא אוליכך מוחלפת באות ב' של אלב"ם שקרובה לה בצורתה.

ה"ע ו"ף - אמר גיהנם לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, עיף אנכי, הנני עיף ברעב וצמא ומשתוקק שיפלו לגיהנם.

ז"ץ ח"ק - משיבו הקדוש ברוך הוא: הללו זרעו של יצחק הם ולא אתנם לך.

ט"ר י"ש כ"ת - טר, יש לי כיתות כיתות של אומות העולם שאני נותן לך. שמור לי והמתן, יש לי כתות אחרות עבורך במקום אלו שאתה מבקש.

ובדומה מובאת דרשה זו גם ב'בתי מדרשות' חלק ב - מדרש אותיות רבי עקיבא השלם נוסח ב:

אמר רבי עקיבא, אלו כ"ב אותיות שבהן נתנה תורה כולה לשבטי ישראל והן חקוקין בעט שלהבת על כתר נורא ואיום של הקדוש ברוך הוא...

"אלב"ם - אל תקרי אלבם אלא לבם, ומהו לבם?

⁷⁹ תהלים פג, ט.

⁸⁰ קד, א.

מלמד שעמד נגרסנא"ל, שרה של גיהנם, לפני הקדוש ברוך הוא ואמר לפניו: רבונו של עולם, כל אומה ואומה נתת לי שתאכלם אשה של גיהנם, שנאמר: ⁸¹ 'לכן כאכל קש' וגו', ואומה של ישראל מפני מה אינך נותן לי שתאכלם אשי כדרך כל אומות העולם?

השיב הקדוש ברוך הוא ואמר לו: כל אומות העולם הרי הן בפתקי שלך לעשות להן כרוע מעלליהם ולדונן בתוך גיהנם, אומה זו של ישראל אינה בפתקיות שלך, ואין לך עסק בהן.

אמר לפניו למה?

אמר לו מפני שהן עוסקים בתורה ובמצוות ומקיימים אותם, ואהבתן בלבי עד לעולם, שנאמר: ⁸² 'ואהבת עולם אהבתך' וגו', ואינן עוברים בתוך גיהנם לפי שאני עמהם וב"ם, אל תקרי אלכם אלא א"ל ב"ם, שנאמר: ⁸³ 'כי תעבור במים אתך' וגו', ולא עוד אלא ששכינתי שרויה בתוכם שנאמר: ⁸⁴ 'והתהלכתי בתוכם והייתי לכם' וגו', לכך נאמר א"ל ב"ם".

סכום הראשי תיבות של הפסוקים החריגים שאינם פותחים באות ו' הוא 313 (שהמספרים ביחד גם עולים למנין שבע), והוא ר"ת של רחיצה, ⁸⁵ הרומו להיותו בתוך מעי הדגה מוקף במים, וזהו הקשר שלו ליום הכיפורים כמו שכתוב: ⁸⁶ 'רחצו הזכו'.

הפטר יונה וחודש תשרי

כתב ה'בני יששכר': ⁸⁷

בירושלמי: ⁸⁸ אמר ר' יונה, יונה בן אמתי מעולי רגלים היה, ונכנס לשמחת בית השואבה ושרתה עליו רוח הקודש, ללמדך שאין רוח הקודש שורה אלא על לב שמח.

לא נודע מהיכן למד זה, וגם אמרו 'ללמדך', הלא לא נודע הלימוד מן הכתוב?

ונראה באפשר שלמד מהכתוב: ⁸⁹ 'יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר'. למה לו להשמיענו מהיכן היה? על כן דרשו על פי קבלתם, הנביא אשר מגת החפר, נבואתו היתה אשר חפר אותה

⁸¹ ישעיה ה, כד.

⁸² ירמיה לא ב.

⁸³ ישעיה מג, ב.

⁸⁴ ויקרא כו, יב.

⁸⁵ שהוא כשני השמות קס"א קנ"א עם הכולל. ורחיצה הוא שם אהי"ה דיודין ודההיין שעולים בגימטריה רחיצה עם הכולל. והענין הוא כי אהי"ה דההיין הוא בגימטריה מקו"ה כנ"ל, ושם אהי"ה דיודין הם המים הנקוים בתוך המקוה, כי כל בחינת מים הוא ממילוי יודין כנ"ל ושניהם בגימטריה רחיצה. גם רחיצה היא בגימטריה שד"י עם הכולל. ('שער הכוונות' דרושי יום הכיפורים דרוש ג).

והוא גם גימטריה של השם 'החש' שהוא השם החמישי ואחד משם ע"ב. ומשמעו שתיקה, שמשתיק פום ממלל רברבן, ולשון מדברת גדולות של החיצונים, ועל ידו 'כל עולה קפצה פיה', ומצד אחר מקרב את השכינה ומגדילה ומעלה אותה ברום המדרגות... וזהו הטעם שהוא הפך ממש למילת 'שחה', 'כי שחה לעפר נפשנו', כשנפלה נפש יקרה מאגרא רמא לבירא עמיקתא 'וכרחל לפני גוזיזה נאלמה', אבל עכשיו על ידי זה השם ממש, הרי שהיא משתיקה את החיצונים, וכשופר תרים קולה לדבר כל צרכה, ועוד לא תאלם. והרי שחיבורו של זה השם מורה... להתגבר כולם יחד על החיצונים ולהרחיקם מגבול הקדושה, ולהשקיעם במצולות השאול והאבדון שלהם שיפלו שם בלא תקומה, כמו שכתוב: 'ישבו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים', וזה הטעם שהשם הזה עולה כמנין שדי עם הכולל, שכוחו לשדד את מערכות אויבי ה'... כי השח והשפיל גאים עדי ארץ, והוא עצמו הוא שמגביה שפלים עד מרום". (מספר 'חסד עולם' מספר הליקוטים' ח"ב לרמ"ד ואלי עמוד תרס"ג, הובא ב'ברכות בחשבון' לרב משה ארמוני שליט"א).

⁸⁶ ישעיה א, טז.

⁸⁷ מאמרי חודש תשרי מאמר י - צלא דמהימנותא, כח.

⁸⁸ סוכה פ"ה ה"א.

⁸⁹ מ"ב יד, כה.

ומצאה מן גת, היינו בית המקדש שמנסכין שם יין, וכמו שכתוב בפסוק: ⁹⁰ 'וגם יקב חצב בו' - זה מזבח ובית המקדש.⁹¹

ומה שסיים בירושלמי, 'ללמדך שאין רוח הקדש שורה אלא על לב שמח', לכאורה איך נלמד זה מכאן, שמא מעשה שהיה כך היה?

ונראה שלמד זאת ממה שהיה יונה תלמיד אליהו, ואחר כך היה תלמיד אלישע, ושלחו למשוח את יהוא,⁹² ואף על פי כן לא מצינו לו נבואה עד ירבעם בן יואש מלך ישראל,⁹³ על כרחך לומר מפני שאין השכינה שורה מתוך עצבות, עד אשר אירע שמסר נפשו לעלות לרגל ובא לשמחת בית השואבה אז שרתה עליו רוח הקדש.

ונראה לי עוד צורך הודעה זו ששרתה עליו רוח הקדש בשמחת בית השואבה, ידוע יונה בן אמתי הוא משיח בן אפרים, והנה אפרים על פי סדר הדגלים **חדשו הוא תשרי** על כן נעשה במשיח בן אפרים כמו חדשו תשרי שהוא ימי הדין, וכבר ידעת רוח הקדש נקראת 'תחיה', כמו שכתוב:⁹⁴ 'ותחי רוח יעקב אביהם', הבן הדבר. עד כאן דבריו.

והנה יש לנו כאן קשר נפלא בין העיתוי שבו אנו מפטירין ביונה, שהוא משיח בן אפרים, ביום כיפור שבחודש תשרי, שהוא שיך מבחינת החדשים לשבט אפרים, והוא שאב רוח הקדש משמחת בית השואבה שבחודש תשרי, וסגולת קריאת ההפטרה ביום נשגב זה, מפיתה רוח חיים, מבחינת תחיית המתים, ומעוררת סנגוריה גדולה על עם ישראל.

יהי רצון שנזכה ללמוד משניהם יחד איך להגיע לאיזון הנכון בין האהבה לבורא לאהבה לעם ישראל, ולהכתב כולנו בספר חיים טובים, ולשמוע קול שופרו של משיח, ולראות את כל ארבעת העדים המעידים על ה' מכל קצוות תבל, את **משה** רבינו גואל ראשון וגואל אחרון, את **אליהו** הנביא מבשר הגאולה, עם **יונה** הנביא תלמידו, שמתוך אהבתם אלינו הוכיחו אותנו והם מליצים יושר בעדנו, וכל כך אוהבים אותנו ודואגים לנו, ונראה אפילו את **קרח** שירד ולא עלה, ולבסוף יעלה ויבוא.

וכמו שאמרו, 'צדיק כתמר יפרח' סופי תיבות קרח, שלאחר המחיר הכבד ששילם יעלה עם בניו לשורר בבית ה', שהרי סוף שותוק לעבוד את הבורא בדרגה גבוהה יותר, אלא שהאהבה קלקלה את השורה, אך לאחר שכבר נתקן יחזור ויבואו כולם יבואו ברינה, ונזכה שהיונה, תשוב אל קינה, והשכינה, תקום מהגלות, ונזכה לצחצוח הנשמה שתבוא לתיקונה, בעגלא ובזמן קריב.

משל לשכינה

בתיקוני הזוהר,⁹⁵ נמשל יונה כמשל לשכינה, וראה שם איך מסביר את כל הפסוקים בצורה נפלאה כרומזים על השכינה הקדושה.

⁹⁰ ישעיה ה, ב.

⁹¹ ירושלמי שם פ"ד ה"ו.

⁹² ראה מלכים ב ט, א.

⁹³ שם ט, כג.

⁹⁴ בראשית מה כז.

⁹⁵ תיקון כא דף נג, א. ועיין עוד זוהר חדש נח כט, ב שממשיל את היונה לכנסת ישראל, ששלחה הקדוש ברוך מאתו לבבל, ולא מצאה מנוח לכף רגלה, לפי שהכביד מלך בבל עולו על ישראל ברעב ובצמא ובהריגת הצדיקים הרבה.

ומתוך כובד העול, 'ותשב אליו אל התיבה' - חזרה בתשובה וארץ ישראל קבלה אותם בחזרה, ובנו בית שני בימי עזרא. ושוב חטאה כנסת ישראל בבית שני כמתחילה, והוסיף להגלותה ליון. ואפילו שהיו בארץ, כיון שלא נתנו להם לשמור תורה ומצוות והחשיכו פניהם כשולי הקדרה, נחשב להם כאלו היו בגלות בחוץ לארץ.

לפי מהלך זה יונה - הוא השכינה בכללות, או נפש האדם בפרטות.

הספינה – הגוף, ראש או לב.

בעלי הספינה – איברי האדם, עם ישראל, שכאשר עוסקים בתורה ובמצוות הים שוקט, וכאשר עוזבים את הדרך, פורחת האות ו' מהם שהיא יסוד הרוח, ובאה רוח סערה, והאניה חשבה להשבר, ושורה בתאניה ואניה.

רב החובל – יצר הרע, מלאך המות, החובל ומחבל בגוף וממשכנו.

הירידה לדג הגדול – הירידה לגלות מצרים, והדג הגדול הוא פרעה התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו.

לבלוע את יונה – לבלוע את משה, הרועה הנאמן העתיד ליתן תורה מא' ועד ת', בגזרת 'כל הבן הילוד היארה תשליכוהו'.

דג ודגה – פרעה ומצרים. דבר אחר: הערב רב המביאים דאגות לישראל כמו שאמרו 'זכרנו את הדגה, ועתיד ה' להמיתם ככתוב 'והדגה אשר ביאור מתה', על ידי היאור, התורה אור, יבאש.

ונביא כאן רק בקיצור את דברי הרב 'צורור המור' בפרשת נח שהלך בדרך זו:

יונתח התיבה בחדש השביעי - לפי שכבר נחו המים הזדונים. ובכאן רמזו במדרש הנעלם על מעלת החדש השביעי הוא חדש תשרי, שבו נברא העולם ובו תקנת המועדות, ובו כפרת יום הכיפורים שהוא בחדש השביעי, ואז ישב השם על כסא קדשו לשפוט תבל בצדק.

ולעת הערב כשגברו הצרות, וערכה כל שמחה ונטו צללי ערב, נשארו מעט צדיקים כעוללות בציר שהאירו כשמש, שאלמלי שהעיר ה' את רוח מתתיהו כהן גדול ובניו, **שעלה זית טרף בפיהם**, שהדליקו נרות בשמן זית, אזי חס ושלום אבדה פליטת יהודה מן העולם. ובכל פעם ופעם שבה כנסת ישראל בתשובה והתקבלה וחזרה לארץ, חוץ מגלות רביעית הזו התלויה ועומדת עד שישובו בתשובה.

וישלח את היונה - בגלות ארום, ולא יספה שוב אליו עוד, שעד היום לא חזרה כנסת ישראל בתשובה, ולא העירה את רוחה לחשוב שכבר מן הראוי לחזור לארצה ולמולדתה לארץ הקדושה, שאמר רבי פנחס אלמלי חזרה כנסת ישראל בתשובה, לא נשתירה בגלות אלא יום אחד, שהוא יומו של הקדוש ברוך הוא, שהוא האלף החמישי, שעל זה היתה הגזרה בסוד 'נתנני שוממה כל היום דוה', שההוד נהפך לדוה, כי צריך לעכל את הפגם שנהיה בחורבן בית המקדש, ואחר אלף שנה תהיה הגאולה תלויה בתשובה, אבל כשיגיע העת שנאמר 'בעתה אחישנה' אז אינה תלויה בזכויות ובתשובה, אלא בין יזכו בין לא יזכו, יגאל הקדוש ברוך הוא את עמו, בעבור שמו הגדול.

רבי אליעזר אומר, כל הגלויות שגלתה כנסת ישראל, נתן לה הקדוש ברוך הוא זמן וקץ עד מתי יהיו בגלות, והתעוררה תמיד בתשובה וחזרה לארץ ישראל, וגלות האחרון הזה, אין לו קץ וזמן מתי יגאלו ישראל ממנה, אלא הכל תלוי בתשובה, שנאמר: 'ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו', וכתוב אחר כך 'אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך'.

אמר לו רבי עקיבא לרבי אליעזר אם כן שהכל תלוי בתשובה, איך יהיה דבר זה שכל ישראל יחד יתעוררו לתשובה, הרי כתוב 'אם יהיה נדחך בקצה השמים', מי שהוא בסוף השמים במזרח, ומי שהוא בסוף הארץ במערב, איך יתחברו יחד לעשות תשובה?

אמר לו רבי אליעזר, חייך שאם יחזרו בתשובה כראוי ראשי העדה, או עדה אחת (כלומר אסיפה או התכנסות אחת), בזכותם יתקבצו כל הגלויות, כי הקדוש ברוך הוא מצפה תמיד מתי יחזרו בתשובה ויוכל לעשות להם טובות לגאלם, שכתוב: 'ולכן יחכה ה' לחננכם', ולא נאמר ולא יספ שוב אליה, שהקדוש ברוך הוא לא ישוב עוד לכנסת ישראל, אלא כתוב: 'ולא יספה שוב אליו עוד' שלא שבה עוד בתשובה, הרי שהוא מזומן ומחכה מתי תשוב בתשובה.

וכן מובא בתנא דבי אליהו זוטא פרק יד, שאין ישראל נגאלים לא מתוך הצער ולא מתוך השעבוד, ולא מתוך הטלטול, ולא מתוך הטירוף, ולא מתוך הדוחק ולא מתוך שאין להם מזונות, אלא מתוך עשרה בני אדם שהן יושבין זה אצל זה, ויהיה כל אחד קורא ושונה עם חברו וקולם נשמע וכו'. הפייטנים השתמשו הרבה בדימוי היונה לכנסת ישראל כמו למשל בפיט לשבת 'יונה מצאה בו מנוח', וכן אנו משועים בסליחות: 'יונתך עד שערי מות הגיעה יושב הכרובים הופיעה', ומצפים ומייחלים וכוספים ומשתוקקים יום יום שעה שעה לאקמת שכינתך מעפרא, ויהי רצון שנזכה לכך כבר בקרוב במהרה בימינו, יראו עינינו וישמח לבנו.

וזהו 'ותנח התיבה' - שהוא כדוגמת כסא הכבוד, כמו שכתוב: ⁹⁶ 'בכסא ליום חגיגו', בחדש השביעי הוא חדש תשרי.

על הרי אררט - הם כל מיני מדות הדין שיצאו מכח נחש הקדמוני, שנתקלל ב'ארור אתה מכל הבהמה'⁹⁷, ותרגומו: לייט את, וזהו דוגמת לוט ההולך את אברם.⁹⁸ ולולי זה מה לנו שיכתוב בתורה שנחה התיבה בחדש השביעי או בחדש העשירי, וכן על הרי אררט או על הרי חשך.

אלא להודיענו רמיזה גדולה מרחמי השם שנהג עם בריותיו ורחם עליהם לתת לעולם שארית, כמו שהוא מרחם ביום הכפורים, ואולי על זה נרמז בכאן: ⁹⁹ 'ויהי מקץ ארבעים יום', רמז לארבעים יום של יום הכיפורים שירד משה מן ההר, שכתוב: ¹⁰⁰ 'ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה' עד שנתקבל ברצון ונפתחו שערי שמים לכל בעלי תשובה.

וזהו: ¹⁰¹ 'ויפתח נח את חלון התיבה אשר עשה'.

וכן רמזו גם כן כל זאת הפרשה על העתיד בענין העורב והיונה, עד שאמרו 'עד יבשת המים' זה אליהו התשבי שהוא מתושבי גלעד, וזהו 'יבשת' כמו 'תשבי', וכתוב באליהו: ¹⁰² 'והעורבים מביאים לו לחם ובשר'.

וכן אמרו במדרש הנעלם כי בענין היונה רמזים הגליות, וכנסת ישראל היא משולה ליונה, שכתוב: ¹⁰³ 'יונתי בחגוי הסלע'. ובעוונה נשתלחה ונתגרשה, כמו שכתוב: ¹⁰⁴ 'שלח מעל פני'.

וזהו: 'וישלח את היונה מאתו' - בגלות בבל,

'ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה' - שהכביד מלך בבל עולו עליהם, וכתוב שם: ¹⁰⁵ 'ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף'.

משל לנשמה

ישנו משל נוסף ליונה על נשמת האדם הנקראת אף היא בשם 'יונה'. בזוהר הקדוש,¹⁰⁶ ממשיך רבי אבא את ספר יונה כרומז על מעשי האדם משיצא לעולם, ועד לתחיית המתים.

⁹⁶ תהילים פא, ד: "תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו".

⁹⁷ בראשית ג, יד.

⁹⁸ ראה בראשית יג, ה.

⁹⁹ בראשית ח, ו.

¹⁰⁰ שמות כד, יח.

¹⁰¹ המשך הפסוק הנזכר בבראשית ח, ו.

¹⁰² מלכים א יז, ו. וראה על כך בהרחבה ב'שם ונשמה' במאמר העורב והיונה.

¹⁰³ שיר השירים ב, יד.

¹⁰⁴ ירמיה טו, א-ב: "ויאמר ה' אלי אם יעמד משה וישמואל לפני איך נפשי אל העם הזה שלח מעל פני ויצאו. והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם פה אמר ה' אשר למנות ואשר לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי".

¹⁰⁵ ירמיה יג, טז.

¹⁰⁶ ויקהל דף קצט, א. ועיין עוד בזוהר חדש (בפרשת נח כו, ב) שאין לך לילה שלא יוצאת הנשמה מגוף האדם, ונקראת יונה שכתוב 'וישלח את היונה', וצריכה לעלות לגן עדן. אלא שעל ידי החטאים, הקליפות דביקות בה, ומלאכי חבלה הנקראים 'מים זדונים' אינם מניחים אותה לעלות. ולא מוצאת היונה מנוח לכף רגלה, ומונעים הטוב ממנה מלהיות ביחד עם הצדיקים בגן עדן, ומכל הברכות הראויות לה, ולכן היא שבה בבוקר אל הגוף הנקרא 'תיבה', עד יבושת המים, עד שתהיה ראויה לעלות בלי מים זדונים המפריעים ומעכבים בעדה.

השם 'יונה' הוא כינוי לנשמת האדם היורדת לעולם הזה הדומה לים, ומתלבשת בגוף הנקרא בשם 'אניה', מלשון 'תאניה ואניה' שהוא לשון צער ויללה.¹⁰⁷ לנשמה היה נוח להישאר במקום בו חוצבה מאשר לגור בארץ ערבה,¹⁰⁸ ולכן היא מכונה בשם 'יונה', מלשון אונאה וצער, כמאמר הפסוק:¹⁰⁹ "ולא תונו איש את עמיתו". (עמית מלשון עם-ואת).

בהיות הנשמה כלואה בגוף נגוף היא משועבדת אל טינופי החומר שבעוכריה. נמצא שהגוף, 'האניה', הוא המאנה אותה, ומרמה ומצער אותה, והיא מתאנית ומצטערת וחישה להישר במשברי ים החיים.

כשהאדם חוטא בעולם, ואינו מעלה בדעתו את אחריתו עת עמדו לפני ה' אלוקיו, הריהו נתפס למחשבה קטנונית, שמכיון שאין הוא רואה את הבורא, כך גם הבורא אינו רואה אותו והוא בורח ממנו, ואינו שם אל לבו כי עתיד הוא לתת דין וחשבון על כל מעשיו.

היצר המתעתע באדם במצג שקרי, ומאחז את עיניו במשאות שוא ומדוחים, גורם לו לאשליה כי שלום יהיה לו ויכול הוא ללכת בשרירות לבו, ולאחר מכן עולה ומשטיף ומקטר עליו ותובע גזר דין קשה עבורו.

מצד אחד מבזיק בעיני האדם את הבלי העולם באור יקריות, ומכשילו ברדיפה אחר תענוגי העולם הזה, שאינם אלא כשותה מים מלוחים ממימי הים הגדול, ומראה לאדם פנים כאוהבו, ומצד שני תוקע סכין בלועו, ועולה ומשטיף ודורש עשיית דין באדם שנפתה ונפל ברשתו.

והפעם השניה שנח שלח את היונה, רומזת לשעת פטירתו של האדם, שמתוך דוחק וצער המלאכי חבלה היא באה לעת ערב, שאין לה מנוחה כפי שהיה לה לפני שהגיעה וירדה לעולם הזה, חשך לה היום והעריב שמשו, ומצאוה השומרים הסובבים בעיר, בירושלים של מעלה, הכוה פצוה, ועם כל זה 'עלה זית טרף בפי', היסורים המרים שהיו מנת חלקה היו חביבים לה מפני שממקרים את העוונות. ואז 'ידע נח כי קלו המים' - שהתחזקו והתגברו מלאכי הקדושה על מלאכי חבלה, 'ויחל עוד שבעת ימים', שבעת ימי האבלות, שבהם נידונית שוב, 'ולא יספה שוב אליו עוד', היא עולה ונשארת למעלה, כי 'חרבו המים מעל הארץ' - חרבו וכלו מלאכי החבלה מן הארץ, ומגיעה למנוחתה, והגוף נשמר בקבר עד תחיית המתים, שאז עובר זמן שליטת מלאך המות, ועברו ונתבטלו הרשעים מן העולם, ומגיע עת תחיית המתים, 'ויזכור אלהים את נח' - הנשמה נזכרת לטובה להתלבש בגוף המתייחס אליה. וכך גם שם הזוהר ממשיל את הספינה של יונה הנביא לתיבת נח (יש להם אות נ' משותפת), ויונה שהיה בספינה הוא משל אל הנשמה כמו כאן.

וכמו שהיו בספינה של יונה גויים מכל אומה ולשון, וכן יהודים, ישמעאלים, ובני עשו, כך כעין זה יש בגוף האדם כוחות של קדושה ושל סטרא אחרא של שבעים לשון. ובהמשך מבאר איך הציווי של 'עשה לך תיבת עצי גופר' והציווי לאברהם 'לך לך מארצך' הוא הקריאה לאדם לטהר ולקדש את עצמו. ובהמשך שם מבואר שאם האדם מחליט ללכת בדרכי קונו אזי הנשמה מסייעת לו ומקבלת סיוע ממלאכי השרת הדואגים שבלכתו לגן עדן לא יצרו צעדיו, ואם ירוץ - לא יכשל על ידי מלאכי החבלה. ויותר מזה, כשאדם שב אליו יתברך ומשתוקק לעצות רצון קונו, על ידי מעשי הטובים שעושה, זוכה שבשינתו נשמתו עולה למעלה ומושכת עמה נשמה של איזה צדיק קדמון, ובאות נשמות צדיקים קדמונים ומתעברים בו בסוד העיבור, ושתייהן נכנסות בגוף, ונשמה זו באה כדי לסייע לו במצוות, שהבא ליטהר, לא רק שפותחין לו אלא גם מסייעין לו. עיין שם בהרחבה.

¹⁰⁷ מצודות ציון על ישעיה כט, ב: תאניה ואניה - ענין אבל וצער, כמו 'וירב בבת תאניה ואניה' (איכה ב, ה). אמנם הגר"א ביאר שנקראת יונה מפני שהיא כיונה פותה אין לב, שנתפתה ליופי של תענוגי העולם הזה, ובשמות רבה כא, דרשו על ישראל שהם כיונה פותה במובן חיובי, שמה שהקדוש ברוך הוא גוזר עליהם עושים ונשמעים לו.

הנשמה גם נקראת כך על שם שהמצוות מגינות עליה כמו כנפי יונה המגינות עליה, כמו שאמרו במסכת שבת מט, א כנסת ישראל ליונה נמשלה, מה יונה כנפיה מגינות עליה, אף ישראל מצוות מגינות עליהם. ועיין שם בתוספות. וכן מפני שדבוקה בה' כיונה שאינה מנחת את בן זוגה, ומוסרת עצמה על כבוד שמים כיונה הנמסרת לשחיטה ואינה מפרכסת, ויש לה עוד דימויים ליונה תמה וצחורה ביופי המראה, בשלימותה וצניעותה, ונאמנותה לחזור למקום שממנו יצאה.

¹⁰⁸ על פי הפיוט מהבקשות 'אודה לאל לבב חוקר' שסימנו שמעיהו.

¹⁰⁹ ויקרא כה, יז.

מה עושה הקדוש ברוך הוא? מטיל רוח סערה בים החיים, ומסעיר את חיי האדם בגזירות קשות של כל מיני ייסורים, ומתרגשים עליו משברי ים, רעב, חולי או עוני הבאים מחמת קטרוג השטן הנקרא בשם 'רוח סערה'.

למרות הייסורים שמקבל האדם, עדיין אינו מפנים את המסר כי חטאיו הכשילוהו ונתפס בעונו, והנשמה יורדת אל ירכתי הספינה ונרדמת בשכרות החומר, עד שבא רב החובל, הוא יצר הטוב המנהיג את הגוף, וקורא אליו את הקריאה: ¹¹⁰ 'מה לך נרדם, קום קרא אל אלהיך! אולי תעשית האלהים לנו ולא נאבד'.

הוא אומר לו: ¹¹¹ 'בן אדם מה לך נרדם, קום קרא בתחנונים! שפוך שיחה, דרוש סליחה, מאדון האדונים. רחץ וטהר ואל תאחר... אין העת מתאימה עתה לשינה, מעלים אותך עתה לדין על כל מעשיך, שוב מעוונותיך!'

כשהם רואים שיש כאן סערה שאיננה טבעית, הם מתיעצים ביניהם להפיל גורלות, ולאחר שהגורל נופל על יונה הם שואלים אותו ארבע שאלות, ופונים אליו כתביעה:

'הגידה נא לנו באשר למי הרעה הזאת, לנו מה מלאכתך?' - הסתכל בשלושה דברים, דע מאין באת, 'מה מלאכתך?', במה עסקת בעולם הזה? התוודה על כך לפני קונך.

'ומאין תבוא?' - הסתכל מאין באת מטיפה סרוחה, ¹¹² ולא תתגאה, אלא עמוד בהכנעה לפניו יתברך.

'מה ארצך?' - התבונן כי מעפר באת ואל עפר תשוב, ¹¹³ אל תשקע בעניינים ארציים!

ואי מזה עם אָתָה? - ראה מאיזה עם אתה, אם יש לך זכות אבות שתגן עליך, אם אתה הולך בדרכי אבותיך.

כיון שמעלים אותו לדין בבית דין של מעלה, אותה קליפה הראשונה מארבע קליפות הטמאות מהנחש הקדמוני הוא הס"מ, הוא מלאך המות, מבקשת לגזור על האדם גזרות רעות להמיתו, וכל באי עולם עוברים כבני מרון, ¹¹⁴ לפני בית הדין העליון, ובודקים אם רבו עוונותיו או זכויותיו, ועומדים המלאכים מכאן ומכאן, אלה מיימינים ואלה משמאילים, אלו פותחים בזכות ואלו פותחים בחובה, ¹¹⁵ וגזרת הדין תובעת עשיית דין בנידון.

¹¹⁰ יונה א, ו.

¹¹¹ מהסליחות.

¹¹² משנה אבות (ג, א): "עקבני בן מהללאל אומר, הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה. דע, מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחסבון. מאין באת, מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך, למקום עפר רמה ותולעה. ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחסבון, לפני מלך המלכים הקדוש ברוך הוא."

¹¹³ בראשית (ג, יט): "בזעת אפיקך תאכל לחם עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת פי עפר אתה ואל עפר תשוב".
¹¹⁴ ראש השנה (א, ב): "בראש השנה כל באי העולם עוברים לפניו כבני מרון, שגמר (תהלים לג) היוצר יחד לבם, המבין אל כל מעשהם. וג' פירושים נאמרו בגמרא ל'כבני מרון' - כבני אמריא - ככבשים הללו שמוציאין אותן בפתח קטן זה אחר זה לעשרן, ואין שנים יכולים לצאת כאחד (רע"ב). כ'מעלות בית מרון' - זקופין מאד, ומעלה קצרה, ומהלכין בה בזה אחר זה ולא שנים יחד (רשי" עירובין כב, ב). ו'כחיללות של בית דוד' - כבני חיללות של מלך, מרון לשון מרות ואדנות, וכך היו מונין אותם יוצאים זה אחר זה, בצאתם למלחמה. וכולן נסקרין וכו' - ואף על פי שעוברין זה אחר זה (רשי" ראש השנה יח, א). יש אומרים שהזכירו את השם מירון לעורר זכות הרשב"י."

¹¹⁵ רשי" על בראשית א, כו: נעשה אדם, שכן מצינו באחאב, שאמר לו מיכה (מלכים א כב, יט): 'ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו', וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מימינים לזכות, ואלו משמאילים לחובה.

אם לא זכה האדם בדין, כתוב: ¹¹⁶ 'וַיִּחַתְּרוּ הָאֲנָשִׁים לְהָשִׁיב אֶל הַיְבֹשָׁה וְלֹא יָכְלוּ פִּי הַיָּם הוֹלֵךְ וְסֹעֵר עֲלֵיהֶם', – אלו שלימדו זכות עליו מתאמצים בכל כוחם לסנגר עליו ולתת צידוק למעשיו, אך אינם יכולים, כי גזרת הדין הולכת וגועשת עליו מחמת מעשיו הרעים ומפעליו המקולקלים.

ואז יורדים ובאים שלושה שלוחים ממונים. אחד שכותב את כל הזכויות והעוונות שעשה בעולם, ואחד המחשב את ימיו בן כמה היה כשעשה את המצוה או את העבירה, ומשער את התגברות יצרו לפי כוחו ומוחו באותה העת, ומודד את איכות מעשיו ומידת הקושי שהיה לו באותה התגברות או באותו מכשול שעמד לפניו, ולפי הצער ¹¹⁷ הן לטוב והן למוטב, ואחד המלווה מעת היותו ברחם אמו ועד צאתו מן העולם.

'וַיִּשְׂאוּ אֶת יוֹנָה' ¹¹⁸ – כשנושאים אותו מביתו לבית הקברות, אזי מכריזים עליו אם הוא צדיק מכריזים: "תנו כבוד לדיוקן של מלך שלא פגם את צלמו, 'יבוא שְׁלוֹם יְנוּחוֹ עַל מְשֻׁכְבוֹתָם הַלֵּךְ נִכְחוֹ', ¹¹⁹ לפי שהלך בדרך נכוחה, יאסף אל עמיו ויבוא בשלום אל הקבר, וינוח בשלום על משכבו בקבר. וכמו שנאמר: ¹²⁰ 'וְהָלַךְ לְפָנָי צְדָקָךְ' – שמכריזים לפניו את זכות צדקותיו אשר עשה להוליכו לגן עדן. 'כְּבוֹד ה' יֶאֱסֹף' – יאסף אל המקום שבו גנוזות נשמות הצדיקים. ואם יצא חייב בדינו מכריזים עליו ואומרים: אוי לו לפלוני! טוב היה לו שלא נברא, לפי שפגם את צורתו העליונה.

'וַיִּטְלְהוּ אֶל הַיָּם וַיַּעֲמֵד הַיָּם מִזְעָפוֹ' – כשמכניסים אותו לקבר שהוא מקום הדין, כי מיד בסתימת הגולל מתחיל דין חיבוט הקבר הנמשך עד שהגוף מתחיל להתליע. ואז גזרת הדין, מלאך המות שהיה סוער עליו ומבקש לאבדו נרגע מכעסו כי כבר עשה את שלו, ומשם ואילך נמסר למלאך שני לדונו בחיבוט הקבר ובדין אכילת התולעים עד עיכול הבשר, ואחר עיכול הבשר אין עוד על הגוף שום תביעה, והדג שבלע את יונה הוא רמז לבליעת גוף האדם בקבר. ולכן קרא יונה למעי הדג 'בטן שאול'.

יונה שהיה במעי הדג שלושה ימים ושלוש לילות.

בשלושת הימים הראשונים שהאדם בקבר נבקעים מעיו, ואחר שלושה ימים אותו הטנוף וצואה שנשארו במעיו מתהפכים על פניו ואומרים לו: טול מה שנתת בי, אכלת ושתיית כל יום ולא נתת לעניים וכל מיך היו כחגים ומועדים והעניים נותרו רעבים ולא סעדו עמך, קח מה שנתת בי! וזהו שנאמר: ¹²¹ 'וְזָרִיתִי פָּרֵשׁ עַל פְּנֵיכֶם פָּרֵשׁ חֲגִיכֶם' – שאפזר את הזבל והפרש על פניכם לבזותכם בכל מה שחגגתם, פרש החינגאות והמשתים שערכתם לעצמכם ועשיתם ימיכם כחגים.

משלושה ימים ואילך נידון האדם בצער תולעת, באשה וצחנה - בעיניו, ידיו ורגליו, על כל מה שהסתכל במראות אסורות, על הרמת יד על חברו ועל גזל שבידיו, ועל מה שרצו רגליו לדבר עברה.

וביאר החברים שדין זה נמשך עד שלושים יום בהם נידונים הנפש והגוף יחד, ולכן עדיין נשארת הנשמה למטה בארץ ומצטערת בצער הגוף ואינה עולה עדיין למקומה, וזה מלבד הצער שיש לה ממה שידונו אותה אחר כך לבדה, והיא בעת ההיא כמו אשה נדה היושבת בחוץ, כל ימי טומאתה.

¹¹⁶ יונה א, יג.

¹¹⁷ אבות ה, כב: לפום צערא אגרא.

¹¹⁸ יונה א, טו.

¹¹⁹ ישעיה נז, ב.

¹²⁰ ישעיה נח, ח.

¹²¹ מלאכי ב, ג.

אחר כך עולה הנשמה להתלבן ולהיטהר על ידי מלאך הנושא את שם הטהרה (טהריאל), והגוף בלה ונרקב בארץ עד שנעשה עפר, עד אותה העת, בה יעורר הקדוש ברוך הוא את המתים ויקיצם מתרדמתם הארוכה בעפר, וישיבם לתחיה. ואז יתעורר קול בבית הקברות ויאמר: ¹²² 'יִחְיוּ מְתֵיךָ נְבִלְתֵי יְקוּמוּן, הָקִיצוּ וְרַנְנּוּ שְׁכֵנֵי עֶפֶר! כִּי טַל אֹרֶת טַלְךָ, וְאַרְץ רְפָאִים תְּפִיל'. טל של תחיה ירד מטל אורות העליונים והארץ תשליך החוצה את המתים הקבורים בה.

ומתי זה יתרחש? כאשר תתבטל המיתה מן העולם ויקויים: ¹²³ 'בְּלַע הַמָּוֶת לְנֶצַח וּמָחָה אֲדֹנָי ה' דְּמָעָה מֵעַל כָּל פְּנִים וְחָרְפַת עֲמוֹ יָסִיר מֵעַל כָּל הָאָרֶץ', לא יהיה עוד על מי לבכות, ולא ימצא מי שיחרף את ישראל.

ועל זה רומז הכתוב: ¹²⁴ 'וַיֹּאמֶר ה' לְדָג וַיִּקָּא אֶת יוֹנָה אֶל הַיַּבְשָׁה' - שהארץ תקיא את הגוף מן הקבר.

וכשיתעורר הקול ההוא בין הקברים, כל הקברים יפלטו את מתיהם החוצה ויקיאו אותם מתוכם, 'וארץ רפאים תפיל' – המתים נקראים 'רפאים' לפי שיתרפאו, ועצמותיהם יתחברו יחד עצם אל עצמו, ויחזרו להיות כמו לפני שמתו.

ומה שכתוב 'רפאים בל יקומו' הוא כיון שבעצם כולם יעלו על עצמותם בשר גידים ועור, אבל בני ישראל יקומו לתחיה ואילו אומות העולם רק יתרפאו לשעתם, כדי שירגישו צער גדול שאין להם תחיה ויחזרו לדין הקבר, ואז ישראל ישמחו בראותם נקמות בצוררי ישראל כמו נבוכדנצר וטיטוס, ועליהם נאמר שהגם שנרפאו עצמותם בקבר, בכל זאת לא יקומו לחיות ורק 'נבלתי יקומו' – מתים של הקדוש ברוך הוא, אלו שהם בכלל ישראל יקומו בתחיית המתים.

בדג הזה שבלע את יונה רמזים נוספים לתיקון ורפואת העולם.

הוא מת מיד לאחר שבלע את יונה, והדבר רומז לחרבן העולם מחמת שנכנס בזוהמת הנחש, קליפותיו וקללותיו.

ושלושת הימים ששהה יונה בדג רמזים לכך שאחר תחיית המתים יעמדו לדין בעמק יהושפט החיים והמתים שיחיו, ושם יגזור עליהם שכולם ימותו פעם שנית, ויהיו מתים שלושה ימים, ואחר כך יקומו בגוף נקי וטהור מזוהמת הנחש. אחר כך חזר הדג לתחיה כמקודם והקיא את יונה ליבשה, וזהו רמז לכך שגם עפר העולם יתרפא מעכירותו וההקאה רומזת לתחיית המתים.

וכמו שביארו החברים שאצל יונה כתוב שהתפלל ממעי הדגה, ובמכת דם כתוב: ¹²⁵ 'והדגה אשר ביאור מתה', וכמו ששם מתה הדגה כך גם אצל יונה מתה הדגה, וארץ ישראל מזומנת לתחייה מחדש לאחר שתזדכך ותתקן מתשע קללותיה שנתקלה בחטא אדם הראשון, 'וארץ רפאים תפיל' – הארץ תפיל מתוכה את שוכני עפרה ויקומו בלבושי אורה המאירים יותר מאור השמש.

יוצא מכאן ששבעה דינים עוברים על האדם לאחר פטירתו:

א. יציאת הרוח מן הגוף.

ב. ההכרזה היוצאת מלפניו על מעשיו.

¹²² ישעיה כו, יט.

¹²³ ישעיה כה, ח.

¹²⁴ יונה ב, יא.

¹²⁵ שמות ז, יח.

ג. ההכנסה לקבר.

ד. עונש חיבוט הקבר.

ה. אכילת התולעים את בשרו.

ו. דין גיהנם.

ז. הרוח המשוטטת בעולם ואינה מוצאת מנוחה עד שישלמו לו על כל חטאיו בצער הגלגול או בצער עולם התוהו, עד שתצטרף ותטהר נשמת האדם מכל פגמיה. ועל כן נדרש האדם להתבונן תמיד במעשיו, כי יש מעשים הנראים כטובים ויש בהם חטא ועוון, ויש לבני קונו על כל מה שעשה היפך רצונו.

וכאשר הסתכל דוד בדינים האלו המתרגשים לבוא על האדם הקדים ואמר:¹²⁶ "ברכי נפשי את ה'", בעודך עם הגוף, 'וכל קרבי את שם קדשו' – איברי הגוף בשותפות עם הרוח, לפני הפרדם הקדימו לברך את שם הקדוש עד שלא יגיע זמן שלא תוכלו לברך ולשוב בתשובה, תברך נפשי את ה' וגם אתם כולכם תברכו ותאמרו הללויה.

עד כאן דרש רבי אבא בזוהר על ענין זה, ומסופר שם שבאו החברים ונשקו את ראשו של רבי אבא שדרש לפניהם את כל המאמר הזה.

מקאם השבת

יש המנגנים השבת במקאם ראשט, כיון שזו עתה תחילת השנה וראשה, ויש המנגנים במקאם חוסיני כנגינת הימים הנוראים.

בשנים שפרשת נצבים מחוברת עם פרשת וילך מנגנים לסיום השנה במקאם נאוה-נהוונד, ובפרשת האזינו מנגנים במקאם חוסיני – מוחיאר.

מכיון שמפטירין 'שובה ישראל', מנגנים בשירים העוסקים במצות התשובה. כמו 'שפל רוח', 'בת אהובת אל', 'חן תחון', 'ינוב פי', 'מ'שיר ושבחה' מעמוד 510 וכן 'עד ה' אלהיך שובה', עמוד 173 והפיוטים 'רבת שבעה' עמוד 489, ו'עזני אל חי' עמוד 476.

¹²⁶ תהלים קג, א.